

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL
ÜLDISE AJALOO KATEEDER

INGLISE TALUPOEGKOND KODANLIKU REVOLUTSIOONI
AJAL. DIGGERITE LIIKUMINE JA WINSTANLEY
UTOOPILINE SOTSIALISM

D i p l o m i t ö ö

Taisa P a k k

Ajaloo osakond

V kursus

Tartu 1957

S i s s e j u h a t u s

1640.-1660.a. toimunud Inglise kodanlik revolutsioon avas tee kapitalismi arengule ja kindlustas kodanliku korra Inglismaal. XVII saj. 40-ndaiks aastaiks, revolutsiooni puhkemise ajaks, kapitalistlike elementide areng saavutas Inglismaal märkimisväärse taseme. XVI - XVII saj. jooksul toimunud kogukonna maade intensiivse tarastamisprotsessi tulemusena osa talupoegi jäi maata ning muutus kerjusteks. Hakkas kujunema tootmisvahenditest ilmajäänud vaba tööjõud, kes soodustas kapitalistliku tööstuse arengut. Tööstust iseloomustas tol ajal veel laialt levinud manufaktuurne tootmine.

Osa suurmaavaldajaist - uusaadel - juhtis majandust juba uute, kapitalistlike meetoditega. Nad ekspluateerisid sulaste palgatööjõudu või andsid rendile maad suurkapitalistidele - farmeritele, vaatasid maale kui kapitali objektile, millest saab maksimaalset kasumit.¹ Uusaadel oli nii majanduslikult kui ka poliitiliselt seotud rohkem linna kaubanduslik-tööstusliku kodanlusega kui vana tüüpi maa feodaalidega. Marx andis XVII saj. Inglismaa uusaadli kohta järgmise iseloomustuse: "Suurmaavaldajad, kes on seotud kodanlusega..."

¹ Е.А.Косминский и Ф.А.Левцкий, Английская буржуазная революция 17 века, т.1, М.1954, lk.70

oli...mitte vastuolus, vaid vastupidi, täielikus kooskõlas kodanluse eksisteerimise tingimustega. Antud klassi maavaldus oli tegelikult mitte feodaalne, vaid kodanlik omand."² Uusaadel hakkas kujunema Inglismaa enamarenenud kesk- ja kagu-krahvkondades, kus ühtlasi toimus ka kapitalistlike elementide areng ajaliselt varem ja kiiremini. Vanad feodaalid elasid endiselt talupoegadelt saadud feodaalse rendi tuludest, takistades seega Inglismaa majanduslikku arengut. Vana aadli leviku aladeks oli mahajäänud Põhja- ja Lääne-Inglismaa krahvkonnad. Vana aadel toetas anglikaani kirikut.

Inglise kodanliku revolutsiooni üks omapärane joon seisneb selles, et aadel jagunes kaheks: uusaadliks ning vanaks feodaalseks aadliks.³ kusjuures revolutsioonis osutusid nad vastaspoolteks. Inglise revolutsiooni teiseks omapäraks on ideoloogilise pealisehituse usuline värving.⁴ Kodanlikud ajaloolased nimetavad Inglise revolutsiooni puritaanseks. Nad väidavad, et revolutsioonis pörkasid kokku mitte klassid, vaid usulised vastuolud. See pole õige. Engels märgib, et religioon oli lõpuks see, mille all kodanlus võitis revolutsiooni aastail kuninga ja lordid.⁵ Absolutismivastane võitlus Tudorite ajal kandis usulist ilmet.

2

K.Маркс и Ф.Энгельс, Об Англии, 1952, lk.308

3

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная...
т.1, lk.8

4

Sealsamas, lk.12

5

K.Маркс и Ф.Энгельс, Избранные произведения,
т.11, 1948, lk.96

maal hakkas arenema ühiskondlik, usulis-poliitiline liikumine, mis on tuntud puritaanluse nime all. Puritaanid kritiseerisid anglikaani kiriku sõltuvust riigist. Puritaanide liikumise tähtsus ei seisne üksnes võitluses kiriku organisatsiooni muutmise eest, vaid see tähistas ühtlasi uue ideoloogia teket.⁶ Puritaanid kaldusid kalvinismi, mis on kodanluse eesrindlikuma osa ideoloogia. See ideoloogia ei olnud laialdaste masside ideoloogiaks, kuid ta on eredaks näiteks uue kapitalistliku ideoloogia tekkimisel. Puritaanid propageerisid uut kodanlikku moraali ja moodustasid uued usulis-poliitilised organisatsioonid, mis olid otseseks abiks kodanlusele ja uusaadlile võitluses absolutismiga. Juba 16.saj. jagunesid puritaanid kiriku struktuuri küsimuses kaheks vooluks. Puritaanide rikkaima ladviku esindajad suurkodanlus ja uusaadel pidasid kinni Calvini õpetusest ja tema kiriklikust organisatsioonist. Seda voolu hakati nimetama presbüterlasteks. 16.saj. 80-90-ndail aastail eraldus puritaanidest teine vool - independendid s.t. sõltumatud.⁷ Independendid jagunesid veel omakorda mitmeks sektiks ning olid organisatsiooniliselt täiesti killustatud. Ka sotsiaalse koostise poolest oli independentide vool äärmiselt kirju. Siia kuulusid kesk- ja väikekodanlus, osa aadlist ning talupoegkonnast, samuti

6

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная...
Т.1, lk.78

7

Sealsamas, lk.79

kuulus siia linna plebeilisi elemente. Vaatamata kõigile, independentide vool oli radikaalsem presbüteralste voolust.

Poliitiline võitlus parlamendis algas juba XVIII saj. algul.⁸ James I Stuarti (1603-1625) ja temale järgnenud Charles I (1625-1649) poliitika käis risti vastu kodanluse ja uusaadli huvidele. Kasvas opositsioon stuartide absolutismi vastu. Toimusid pidevad konfliktid kuninga ja parlamendi vahel. Stuardid leidsid toetust feodaal-aristokraatia^{lt} ja anglikaani kirikult. Kuid kuningate finantseerimine kuulus parlamendi kohustuste hulka, mis muutis kuninga teatud määral sõltuvaks parlamendist. Kuninga valitsus seadis sisse parlamendi nõusolekuta uued maksud, et suurendada oma sissetulekuid. Kodanlus ja uusaadel nõudsid parlamendi kokkukutsumist. Ajavahemikul 1629-1640 Charles I ei kutsunud kokku² kordagi¹ parlamenti.

Charles I poliitika murdus kõige nõrgemas lülis - Šotimaal.⁹ Šotimaa kodanlus ja osalt aadelkond alustasid avalikku võitlust kuninga vastu. 1639.-1640.a. sõjas Šotimaaga Charles I kaotas. Vajadus raha järele sundis kuningat kokku kutsuma parlamenti. 1640.a. 13.aprillil kokkutulnud parlament keeldus kuningale raha andmast, mille peale parlament aeti laiali sama aasta maikuus. See sai nimeks "lühike

8

К.Хилл, Английская революция, М. 1947, lk.63

9

Sealsamas, lk.72

parlament." Uued kaotused sundisid kuningat uuesti pöörduma parlamendi poole. Seekord kokkutulnud parlament püsis 1640. novembrikuust - 1653.a., sellest ka tema nimi "pikk parlament." Pika parlamendi kokkukutsumine revolutsioonilise situatsiooni tingimustes tähistas Inglismaa kodanliku revolutsiooni algust. Juba esimeste aastate jooksul "pikk parlament" viis läbi rida ettevõtlikke samme kuninga absolutismi piiramiseks. XVII saj. 40-ndaiks aastaiks oli küpsenud Inglismaal revolutsiooniline situatsioon: olukord, kus alamad klassid ei taha ja ülemad klassid ei saa vana viisi elada. Inglismaal oli antud juhul selliseks "alamaks" klassiks kodanlus, uusaadel ja rahvamassid ning "ülemaks" klassiks kuningas ning tema pooldajad: vana feodaalne aadel, anglikaani kirik ning katoliiklased. 1641.a. sügisel puhkes ülesrõus Iirimaa. See veelgi teravdas klassivõitlust. Parlament süüdistas kuningat ülestõusu provotseerimises. 1641.a. toimusid laiaulatuslikud talupoegade väljaastumised. 1641.a. novembrikuus parlament võttis vastu Suure remonstrantsi. Remonstrantsi tähtsaimaks nõudeks oli, et riigi võimukandjate kohtadele määramine kuuluks parlamendi kohustuste hulka. Charles I võttis vastu remonstrantsi, kuid ei kavatsenud talitada tema nõuete kohaselt. Kuningas lootis saada toetust mahajäänud Põhja- ja Lääne-Inglismaa krahvkondade aadlikelt ning Iirimaa katoliiklastelt, et anda purustav löök parlamendi apositsioonile. 1642.a. kuningas tegi katse areteerida parlamendi

opositsiooni liidrid. Parlamenti toetasid Londoni linnanõukogu ja rahvamassid. Kuningas lahkus Londonist ning siirdus uute relvastatud jõudude kogumise eesmärgil Põhja-Inglismaale. 22.aug. 1642.a. kuningas kuulutas sõja parlamendile. Nii algas kuninga ja parlamendi jõudude vahel kodusõda, mis läbis kaks etappi: I kodusõda a.1642-46 ja II kodusõda a. 1648. On otstarbekas ära märkida revolutsiooni tähtsamaid etappe, et paremini mõista revolutsiooni juhtivate ja kandvate jõudude võitluse eesmärke ning vastavalt sellele nende ümbergrupeerumist revolutsiooni käigus. kuningas leidis endale toetust vana feodaalse aadli, anglikaani kiriku ja katoliiklaste näol. Kuivõrd Stuartide monarhia muutus kodanlusele mittevajalikuks, sedavõrd muutus ta feodaalsele aadlile hädavajalikuks.¹⁰ Parlamendi poolel võitlesid tol ajal progressiivne kodanlus liidus uusaadliga. marxi sõnade järgi inglise revolutsioonis... võitles kodanlus liidus uusaadliga monarhia, feodaalse aadli ja valitseva kiriku vastu.¹¹ Kodanluse ja uusaadli ühendatud jõud andsid kuninga absolutismile purustavaid lööke juba enne revolutsiooni, asetades ta raskesse finantsolukorda.¹²

Revolutsiooni puhkemise eelõhtul oli inglismaal kaks

10.

Хилл, Английская революция, lk.55

11

К.Маркс и Ф.Энгельс, Избранные произведения, т.1, 1948, lk.41

12

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная..., lk.70

peamist sotsiaalset vastuolu. Üks vastuolu tekkis kodanluse liidus uusaadliga ja vana feodaalse aadelkonna vahel. Teine vastuolu kasvas välja rahvamasside rahulolematusest. 17.saj. oli Inglismaal suurimaks klassiks talupoegkond. koos kapitalistliku suhete kasvuga külas muutus ka talupoegade-kogukondlaste olukord kõikuvaks. Talupojalt võeti ära tal kasutada olev nii põllu- kui ka karjamaa. Talupojad olid huvitatud agraarküsimuse lahendamisest demokraatlikel alustel. Seda tõendavad ka talupoegade nõudmised sagedaste väljaastumiste perioodidel: ³1954.a. Robert Kety ülestõus, 1607.a. Kesk-Inglismaa talupoegade ülestõus ning eriti 17.saj. 30-ndail aastail talupoegade väljaastumised Ida-Inglismaal. Revolutsiooniline jõud talupoegkonna ja linnapleebsi näol oli tähtsaks liikumapanevaks jõuks ka Inglismaa kodanlikus revolutsioonis. Esimese kodusõja perioodil talupoegkond ja linna plebeilised elemendid võitlesid parlamendi poolel, lootuses, et parlamendi võit toob kaasa muudatusi nende ellu. Pealegi parlament, meelitades demokraatlikke elemente enda poolele, lubas talurahvale ja linna pleebsele laialdasi vabadusi ning maakasutamise õigusi. Teise kodusõja ajal jõudude paigutus muutub. Kuningas oli kukutatud, kehtestatud vabariik, kuid rahva olukord jäi endiseks ning sõja tulemusena muutus veelgi raskemaks. Talupojad astusid nüüd välja oma liitlase parlamendi vastu. Seega parlamendi armee kujutas endast ühiskonna relvastatud klassi jõude, õigemini kahe

klassi ajutist liitu, ja koondas oma ridadesse kodanluse esindajaid ning võitlejaid rahvamasside huvide eest.¹³

I Kodusõja esimene pool kulges parlamendile ebasoodsates tingimustes, mille põhjustasid armee puudulik juhtimine ning organiseerimatus. Ka kodanluse ja uusaadli liit ei olnud täiesti ühtne. Selles liidus eksisteeris kaks parteid: independendid ja presbüterlased. Presbüterlaste parteisse kuulusid suurkaubanduse ja rahameeste esindajad, kes tundsid hirmu rahvamasside ees ja olid nõus minema kompromissi teele kuninga ja feodaalidega. Independendid taotlesid täielikku võitu kuninga absolutismi üle. Parlamendi armee ebaõnnestumised äratasid Cromwelli, kes võitles parlamendi poolel. Ta otsustas läbi viia armee reorganiseerimise. Independendid toetasid Cromwelli. Loodi ühtne sõjavägi ning ratsavägi. 1644.a. parlamendi armee saavutas esimese võidu Marston moori lahingus ja 1645.a. Naschy lahing polnud mitte ainult uue sõjaväe triumfiks, vaid ka revolutsiooni lõplikuks võiduks kuninga üle. Kuningas põgenes Šotimaale, kuid suure rahasumma eest anti ta parlamendi jõududele välja.

1647.a. parlament kavatses osa armeest laiali saata, teise aga saata ülestõusu mahasurumiseks Iirimaaale. Sõdurid keeldusid nii ühe kui teise ettevõtte täitmisest. Sõjaväe juhtkond eesotsas Cromwelliga toetas sõdureid. Independendid olid huvitatud armee säilitamisest, sest neil seisis ees nüüd võit-

lus presbüterlastega, kelle ülekaal parlamendis ei meeldinud independentidele. Sõjaväe juhatus tegi sõduritele järelandmisi. 1647.a. sõdurite nõudmisel organiseeriti parlamendi armee polkude esindajaist agitaatoritekogu ning hiljem armee nõukogu. 1647.a. oktoobris ja novembris toimus Putneys sõjaväe konverents. Siin tekkisid kokkupõrked independentide ja levelleride¹⁴ vahel. Putney konverentsil levellerid esindasid sõdurite massi. Age vaidlus arenes valimisõiguste ja valitsemise uue vormi küsimuses. Putney konverents pani aluse independentide ja levelleride vahelisele konfliktile, viimased nõudsid levelleride konstitutsiooni vastuvõtmist.

1648.a. kuningas põgenes. Alanud teine kodusõda lepitatas ajutiselt independente ja levellereid. Teine kodusõda lõppes ruttu, kuningas vahistati. Parlamendis oli endiselt presbüterlaste ülekaal, kes vaatamata armee protestidele, püüdis astuda kuningaga läbirääkimistesse. 1648.a. 6.dets. teostati parlamendi puhastamine independentidele ja sõjaväele vaenulikest saadikutest.¹⁵ Puhastatud parlament mõistis kuninga üle kohut ning 30.jaan. 1649.a. Charles I hukati giljotiinil. Sama aasta veebruarikuus likvideeriti lordide koda. 19.mail kuulutati Inglismaal vabariik ning täidesaatev võim läks riiginõukogule.

14

levellerid - vt. peatükk II

15

Хилл, Английская революция, lk.91

Ajavahemikul 1649-1653 independentlikku vabariiki iseloomustavad teravad sisevastuolud. Independentlik vabariik ei teostanud reforme rahvamasside huvides. Revolutsiooni raskused langesid täies ulatuses talupoegade õlgadele: parlament suurendas kaudseid makse, ratsavägi tallas viljapõlde. Revolutsiooni võiduvilja kasutasid aga kodanlus ja uusaadel. Vana feodaalne ekspluateerimisvorm asendus uue, kapitalistlikuga. Kuninga ja piiskopite konfiskeeritud maavaldus läks uute rahaomanike - kodanluse - kätte. Maa küsimus talupoegade suhtes jäi lahendamatuks. See tekitas rahulolematuse. Talupoegade väljaastumised, kogukonna maade tagastamise eesmärgil, haarasid ikka suuremaid piirkondi. Talupoegade ja osalt ka linna plebeiliste masside ideoloogiks olid diggerid¹⁶. Independentlik vabariik surus maha karmide vahenditega demokraatliku liikumise. Inglismaa suurkodanlus, tundes hirmu revolutsiooni edasise süvenemise pärast, muutus kontrrevolutsiooniliseks. Independentlik valitsus nägi Cromwelli diktatuuris kindlamat relva rahvamasside mahasurumiseks kui autoriteeti kaotanud "pikas parlamendis". 1653.a. Cromwelli saatis "pika parlamendi" laiali ja kutsus kokku "lühikese parlamendi", mille koosseisu moodustasid väljavalitud independentide esindajad. "Lühikeses parlamendis" võitles kaks voolu: mõõdukad, kes püüdsid kindlustada kodanluse diktatuuri, ning demokraatlik vool. Demokraatliku voolu esindajad nõudsid sotsiaalseid

¹⁶ diggerid - vt. peatükk II

reforme: maksude vähendamist, riigi eraldamist kirikust, kümnise kaotamist jne. 1653.a. detsembris Cromwelli saatis "lühikese parlamendi" laiali. Kartes demokraatliku liikumise laienemist, independendid teostasid riigipöörde. Vabariigi relvastatud jõudude ülemjuhataja Cromwelli kuulutati Inglismaa, Iirimaa ja Šotimaa protektoraadiks. Protektoraat kestis 1653.-1659.a. kõrge valimistsensus jättis valimisõigustest ilma väike- ja osalt keskkodanluse, talupojad ja linna pleebisi. Protektoraadil oli õigus määrata ametnikke kõigile riigiametikohtadele. Cromwelli jaotas Inglismaa 11-ks ringkonnaks. Ringkonna eesotsas olid piiramatu võimuga kindral-majorid, kes pidasid halastamatut võitlust kõigi protektoraadi vaenlastega. 1656.a. Cromwelli oli sunnitud rahasaamise eesmärgil parlamenti kokku kutsuma. Parlament, väljendades kodanluse ja uusaadli huve, tegi ettepaneku taastada lordide koda ja monarhia. Cromwelli, kartes sõjaväe rahulolematust, keeldus pakutud troonist. Peale Cromwelli surma võim läks ta poja kätte, kelle ajal demokraatlik liikumine veelgi tugevnes. Valitsevad klassid olid niivõrd hirmutatud, et hakkasid varju otsima Stuartide dünastia restaureerimises. Algasid läbirääkimised hukatud kuninga pojaga Charles II, kes viibis siis Hollandis. 26.mail 1660.a. pöördus Charles II Londoni. Sellega lõppes inglise kodanliku revolutsiooni periood, algas restauratsioon, mis kestis 1688.a. Inglise revo-

lutsioon puhastas teed kapitalismi arengule Inglismaal ja lõi tingimused talupoegade lõplikuks laostumiseks.

Engels ütleb: "Originaalne nähtus: kõigis kolmes suures kodanlikus revolutsioonis on see, et löögiarmeeks on talupojad. Ja just talupojad on selleks klassiks, kes pärast saavutatud võitu paratamatult laostub selle võidu majanduslike tagajärgede tõttu."¹⁷

Inglise kodanliku revolutsiooni küsimus valmistab kodanlikele ajaloolastele suuri raskusi, kuna ei osata anda õiget hinnangut, kas revolutsioon kandus usulis, poliitilist või sotsiaalset iseloomu. Alles Marx ja Engels panid aluse inglise revolutsiooni teaduslikule kontseptsioonile. Nad määrasid inglise revolutsiooni ülemaailmset tähtsust. Nad näitasid klassijõudude paigutust ning kriipsutasid alla rahvamasside määrava osa inglise revolutsioonis, eriti rõhutasid, et talupoegkond ja linna pleebis viisid revolutsiooni võiduka lõpuni, kuid revolutsiooni võiduvilja kasutas kodanlus.

Käesolevas töös on kasutatud peamiselt Engelsi hinnanguid artiklist "Sotsialismi areng utoopiaalt teadusele". Lenin arendas edasi marxi ja Engelsi poolt antud teadusliku kontseptsiooni inglise kodanliku revolutsiooni kohta. Lenin sageli

oma uurimistöodes, käsitledes töölisklassi revolutsioonilise võitluse küsimusi Venemaal, võrdles teatud momente Lääne-Euroopa varajasemate kodanlike revolutsioonidega, eriti XVII saj. Inglise revolutsiooni ja XVIII saj. Prantsuse revolutsiooniga. Kusjuures ta hoiatab võrdluste tegemisel pealiskaudsuse eest ning rõhutab vajadust arvestada igal antud juhul vastavaid ajaloolisi tingimusi. Lenin asub Marx'i ja Engelsiga ühel arvamusel talupoegade ja linna pleebsi küsimuses inglise revolutsioonis.

Nõukogude ajaloolastest on antud töö piirides käsitletud Arhangelski teost "Suure inglise revolutsiooni agraarne seadusandlus 1643-1648".¹⁸ Autor näitab siin kuivõrd tähtis oli maa üleminek feodaalide käest kodanluse kätte. Samas ta märgib, et need muudatused ei vabastanud talupoegi endistest feodaalsetest kohustustest. Töös on samuti ära kasutatud Arhangelski artiklid, mis käsitlevad talupoegade olukorda revolutsiooni ajal. Rikkalikku materjali pakkus inglise revolutsiooni kohta volgini teos "Sotsialistlike ideede ajaloost"¹⁹. Keskne koht selles teoses kuulub diggerite liikumisele ja tema ideoloogile - Winstanley'le. Volgin märgib ära, kuigi Winstanley'l on tunda usulist mõju, on tema argumentatsioon põhijoontes ratsionalistlik. Winstanley on kaljukindel oma ideede jõusse, et tema kirjeldatud tõeline vabariik kehtes-

18

С.И.Архангельский, Аграрное законодательство
великой английской революции 1643 - 1648

19

В.П.Волгин, Из истории социалистических идей. ? ?

tatakse rahulikult teel. Volgin annab õiged hinnangud inglise revolutsiooni kui ka diggerite liikumise kohta. Suure töö tegid ajaloolased Kosminski ja Levitski inglise revolutsiooni uurimisel, andes välja kaheköitelise teose "XVII saj. inglise kodanlik revolutsioon"²⁰. Antud teos valgustab kõiki revolutsiooniga seotud probleeme. Teoses on aga vähe valgustatud kehvtalupoegade küsimust ning diferentseerumise probleemi. Populaarne on ka Bargi teos "Cromwelli ja tema aeg"²¹.

Allikmaterjalidest on kasutatud Winstanley "Valitud pamfletid"²² ja Dmitrevski "1640-1660.a. inglise revolutsiooni seadusandlus"²³. Winstanley teose "Valitud pamfletid" esimene osa sisaldab seoses diggerite liikumisega väljaantud pamflette, teises osas autor annab tõelise vabariigi kirjelduse. Inglise kodanliku revolutsiooni küsimust uurivad ka inglise eesrindlikud ajaloolased. Kõigepealt tuleks ära märkida C.Hill'i teost "Inglise revolutsioon"²⁴. Hill õigesti vaatab inglise revolutsiooni kui kodanlikku revolutsiooni, mis asendas feodaalse korra kapitalistlikuga. Ta näitab samuti, et kodanlus ei oleks suutnud väljuda revolutsioonist

20

Е.А.Косминский и Я.А.Левитский, Английская буржуазная революция 17 века

21

М.А.Барг, Кромвель и его время

22

Д.Уинстенли, Избранные памфлеты

23

Н.П.Дмитревский, Законодательство английской революции 1640-1660

24

Хилл, Английская революция

võitjana, kui teda poleks toetanud rahvamassid. Hill'i viga seisneb selles, et ta liialdab, nagu oleks Winstanley ideed lähedal ajaloolisele materialismile.

Teise tööna on ära kasutatud Holorenshaw teos "Level-lerid ja Inglise revolutsioon"²⁵. Holorenshaw kirjeldab level-lerite mõju revolutsiooni käigule. Autor kirjeldab küll levelleride liikumise arengu erietappe, kuid ei suuda selgitada liikumise nurjumise põhjusi. Autor käsitleb ka diggerite liikumist ja nende ideoloogi - Winstanley vaateid, kuid selles küsimuses teeb ta vigu. Esiteks Holorenshaw ei arvesta küllaldasel määral usulist mõju Winstanley maailmavaatele.²⁶ Järgnevalt autor võrdleb Winstanley üksikuid seisukohti nõukogude Liidu konstitutsiooniga: "kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma". Ei ole õige segada "võrdsustava kommunismi" esindajate vaateid tänapäeva teadusliku kommunismiga.

näesolev töö, nagu ütleb tema pealkiri "Talupoegkond inglise kodanliku revolutsiooni ajal. Diggerite liikumine ja Winstanley utoopiline sotsialism", käsitleb revolutsiooni kandva jõu - talupoegkonna - olukorda kodusõdade ajal ja pärast vabariigi kuulutamist. Töö koosneb kolmest peatükist. Esimene peatükk käsitleb talupoegade olukorda revolutsiooni ajal. Peatükis on käsitletud järgmisi põhimomente: kapita-

25

Холореншоу, Левеллеры и английская революция

26

Холореншоу, Левеллеры и..., из предисловия
Селинова, lk. 9

lismi areng Inglismaal, talupoegade rahutused revolutsiooni algperioodil, "kaikameeste" liikumine ja talupoegade liikumine XVII saj. 50.-ndail aastail. Teine peatükk käsitleb revolutsiooni kulminatsiooni perioodi: vabariigi kuulutamise aega ja sellele järgnenud sündmusi. See on periood, kus rahvas on jõudnud arusaamisele, et teda on petetud. Intensiivistuvad talupoegade väljaastumised kogukonna maade tagastamise eest. Kerkivad esile talupoegade, osalt ka linna pleebsi ideoloogid - diggerid. Peatüki põhiprobleemiks ongi diggerite liikumine ning nende pamflettide idee väljaselgitamine. Diggerite liikumine surutakse maha. Winstanley ei kaota veel rahva olukorra parandamise lootust. Ta kirjutab oma suurima teose "Vabaduse seadus". Kolmandas peatükis ongi antud "Vabaduse seaduse" analüüs. Winstanley kirjeldab selles teoses utoopilist ühiskonda. Ühiskond, mis on rajatud maa ühisele kasutamisele, kus puudub ekspluateerimine. Winstanley jõudis välja utoopilisele sotsialismile. Pole kahtlust, et teda mõjutas ka Thomas More' teos "Utopia", mis ilmus 1516.a. Ka More kirjeldatud riigis puudub ekspluateerimine. On palju teisigi ühiseid jooni. Kuid siiski Winstanley oli iseseisev radikaalne mõtleja. Utopia ajalugu peegeldab erinevatel perioodidel klasside ja üksikute inimeste sotsiaalseid lootusi.²⁷ kujutatava maa spetsiifilist iseloomu kirjeldatakse erinevalt, olenevalt kirjutaja maitsest, kuid selle mitmepalgelisuse taga peitub alati

27

Л.Л.Мортон, Английская утопия, М. 1956, lk.17

ajalooarengu loomulik käik. Inglise utoopias peegeldub kord vähem, kord rohkem moonutatud kujul Inglismaa tõeline ajalugu.

I p e a t ü k k

INGLISE TALUPOEGKOND KODANLIKU

REVOLUTSIOONI AJAL

XVII saj. keskel oli Inglismaa tüüpiline agraarmaa: põllumajanduse täielik ülekaal tööstuse üle.²⁸ Inglismaa 5,5 miljonilisest elanikkonnast 3/4 elas maal. Majanduslik areng kulges maa erinevates kohtades ebaühtlaselt.²⁹ Inglismaa ida ja edela osad olid tööstuslikult enamarenenud rajoonid. Kesk-Inglismaa oli tuntud põllumajanduslik rajoon. Põhja- ja Loode-Inglismaa oli üldiselt hõredalt asustatud ning võrreldes teiste Inglismaa osadega, äärmiselt mahajäänud rajoonid. Linnadest väljapaistvamaks oli London, kuhu koondus 10 % kogu Inglismaa elanikkonnast.³⁰ Ühendus Inglismaa erinevalt arenenud osade vahel oli äärmiselt halb. See asjaolu veelgi enam kriipsutas alla Inglismaa eriosasid.

28

М.А.Барг, Кромвель и его время,
vt.ka Хилл, Английская революция, lk.28

29

С.И.Архангельский, Экономика Англии и экономические проблемы английской буржуазной революции XVII века Ученые записки Горьковского государственного университета, Горький 1950, lk.3

30

Архангельский, Экономика Англии и ..., lk.3

Rääkides teeoludest Barg mainib, et jalakäijad olid võimelised kiiremini liikuma kui mõni sõiduk.³¹ Ja tihti koormate veokallidus ületas koormahinna. Suurema osa aastast olid teed täiesti läbipääsmatud. Vaatamata Inglismaa arengu ebaühtlusele, kapitalismi areng toimus intensiivselt. Kapitalismi arengu omapära Inglismaal seisneb selles, et tema areng külas oli tunduvalt kiirem kui linnas. Üldiselt oli Inglismaa agraarmaa, kuid oli krahvkondi täiesti tööstusliku ilmega, näit.: Gloucestershire's krahvkonnas 46,2 % meeskodanikest tegeles põllumajandusega ning 53,8 % - mitmesugustes tööstuslikes ettevõtetes.³² Inglismaa erinevate osade majanduslik ebaühtlus kajastus ka sotsiaal-poliitilistes vastuoludes. Eriti silmatorkav oli see kodusõdade aastail, kus mahajäänud Põhja- ja Lääne-Inglismaa rajoonid toetasid võitluses kuningat ning enamarenenud Lõuna- ja Ida-Inglismaa rajoonid - parlamenti.

Inglismaa XVII saj. algul ühiskondliku korra omapära seisnes näilises juriidilises muutumatuses.³³ Esimesel pilgul tundub nagu püsiks Inglismaal iidsetest aegadest kõik muutumatuna. Manor oli ikka maa majanduslik-administratiivseks keskuseks, tema maad ümbritsesid copyholderid

31

Барг, Кромвель и его время, lk.42

32

Архангельский, Экономика Англии и..., lk.5

33

Браг, Кромвель и его время, lk.43

ning freeholderid, ääremaadel aga olid kehvikud ja sulased. Manoriaal-kohtus lord võttis endiselt mitmesuguste eksimuste pärast trahve. Pilt muutumatusest oli petlik, sest vana-des vaatides kääris juba uus vein. Paralleelselt vana vaa-tega maale, kui kuninga annetustele või omandile milleta on võimatu elu ülal pidada, kerkis esile uus suhtumine maas-se: maad hakati pidama kapitaliks, ostu-müügi ja rentimise objektiks.³⁴ Vanad renditingimused loovutasid koha uutele.

XVII saj. Inglismaa põllumajandus teeb suuri edusamme. Valitsevaks oli kolmepõllusüsteem, hakkas tekkima ka melja-põllusüsteem.³⁵ XVII saj. hakatakse tarvitama uusi juurvil-ja kultuure: naeris, kartul, samuti ka kvaliteetsem ristik-hein. Võeti tarvitusele pinnase rikastamine lubja mergli ja mudaga, rakendati põllumajanduslikke masinaid.³⁶ Põllu-majanduses oli kolme tüüpi palgatöölisi: tähtajalised, tüki-töölised ja päeviti töötajad.³⁷ Tähtajalised võeti tööle harilikult üheks aastaks. Palgati nii mees- kui naiskoda-nikke. Tähtajaliste töötajate kasutamine, sajandi algusest kuni revolutsiooni puhkemiseni, järjest kahaneb. Tükitöö alusel töötasid ainult mehed. Ka selle kategooria kasuta-mine arvuliselt väheneb. Päeviti töötajad tunduvalt erinevad eelpoolnimetatud kategooriatest. Sellistel töödel oli

34 С.И.Архангельский, Аграрны законодательство великой английской революции 1643-1648, М-Л 1935, lk.47

35 Архангельский, Экономика Англии и..., lk.5

36 Барг, Кромвель и его время, lk.46

37 Архангельский, Экономика Англии и..., lk.6-7

laialt levinud lastejõu kasutamine. Alates 1639.a. päeviti töötamine kaob, uuesti ilmub ta areenile 1644.a., seekord juba väiksemal määral.

Palgatööjõu kasutamise süsteem näitab, et põllumajandus kandis kapitalistlikku ilmet. Palgatööjõudu kasutati vajaduse korral ja sellistes vormides, millised näisid olevat vastavad ettevõtjate huvidele.³⁸ Eelpoolnimetatud järeldusi tegi Arhangeliski analüüsidest kenti krahvkonna Tawke mõisa sissetulekute raamatut. Tawke mõis oli tihedalt seotud turuga, viies turule põllumajanduslikke saadusi, sai ta vastukaaluks põllumajanduses vajalikke asju ning raha palga maksmiseks.³⁹ Kent'i krahvkond oli Inglismaa eesrindlikumaid krahvkondi, kus toimus kapitalismi intensiivne areng.

Põllumaa jagunes Inglismaal kahte ossa: 1) suurtalunike maad, kes ostsid maad ja andsid ta kõrge rendi eest välja, ning 2) väike freeholderid ja copyholderid, kellel ei jätkunud enam eksisteerimiseks elatusvahendeid.⁴⁰ Linnast ilmusid omakorda rahatuusad, kes ostsid maad ka kõrge hinna eest. kõige selle tulemusena maarent tõusis 9-12 korda kõrgemaks.

38

Архангельский, Экономика Англии и..., lk.7

39

Sealsamas, lk.9

40

Барг, Кромвель и его время, lk.47

Lendlordid püüdsid igati renti suurendada.⁴¹ Üleminek uutele suurematele rentidele teravdas lendlordide ja talupoegade vahelist vastuolu. suurenes vaesustunud talupoegade arv. Lenin ütles vaesustunud rahvamassi kohta: "Rahvamassi vaesumine, mitte ainult ei takista kapitalismi arenemist, vaid vastupidi, on just selle arenemise väljendus, on kapitalismi tingimus ja kõvendab kapitalismi. Kapitalismil on vaja "vaba töölist", ja vaesumine selles seisabki, et väiketootjad muutuvad palgatööliseks."⁴² Lenin kirjutas küll palju hiljem seda, rohkem kui kaks sajandit, kuid seda võib rakendada ka XVII saj. Inglismaa kohta, Inglismaal toimus siis kapitalismi areng, pikaajalise diferentseerumise tulemusena tekkis suurearvuline kehviktalupoegkond, kellel puudus maa ning pidi elatuma palgatööst. Maata jäänud talupojad olid kõige revolutsioonilisemad.⁴³ Peale kotterite (maata talupoeg) esinesid domineerivalt yeomenid. Yeomenil oli 30-60 aakri suurune maavaldus, millest ta sai ülalpidamist oma perekonnale ning ise lisa, mille realiseeris lähemal turul.

Kapitalismile on iseloomulik turgude kujunemine. Inglismaal olid nad olemas, kuid XVII saj. elavad nad üle uue

41

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 41

42

V. Lenin, Teosed I, Tallinn 1948, lk. 86

43

Барг, Кромвель и его время, lk. 49

arenemisstaadiumi, mille tingis Londoni kiire areng. XVII saj. esimesel poolel Londoni elanikkond kasvab kahekordselt. See asjaolu suurenda nõude leiva järele. Londonile ei piisa enam teda ümbritsevatest krahvkondadest toodud viljast. Londonit hakkavad varustama ka kaugemad, mereäärased krahvkonnad. London hakkab kujunema kaubanduslikuks keskuseks, kuna tema kaudu toimus vilja edasi transporteerimine teistesse riikidesse. Viljaturu kõrval seadis põllumajandusele oma nõuded ka villaturg.⁴⁴ Villaturg etendas juhtivat osa kapitalismi arengus Inglismaal. Villatööstust varustasid toorainega peaaegu kõik põllumajandusega seotud isikud kas väiksemal või suuremal määral. Villa ümbertöötlemist teostati vanimas villa ümbertöötlemise rajoonis Ida-Inglismaal ning talle lisandati uued rajoonid Põhja- ja Lääne-Inglismaa neol. Seoses põllumajanduslike toorainete vajaduse kasvuga suurenes võitlus maa pärast. Maa muutus nüüd kaubanduslike tehingute objektiks, kapitali paigutamise kohaks.

XVII saj. süveneb talupoegade diferentseerumine. Lavrovski, uurides diferentseerumise küsimust, teeb järgmise kokkuvõtte talupoegade kohta: ta jaotab talupojad (õigemini mitmesuguste manoride, freeholderid ja copy-

holderid) nelja gruppi.⁴⁵ Esimesse kuuluvad talupojad suurmaavaldajad, rikkad talunikud, kelle maavalldus moodustab 50-100 aakrit.⁴⁶ Teiseks keskmikud, nende maavalldus moodustas 25-50 aakrit maad. kolmandaks väiketalupidajad, nende maavalldus moodustab 3-25 aakrit ning neljandaks kehviktalupoeg, tema käsutuses oli vaid 1-3 aakrit maad. Huvi-
tav on asjaolu, et nimetatud talupoegade rendisuurus ei olnud kooskõlas maavallduse suurusega. Rikkail talunikel ning isegi keskmikel tuli suhteliselt märksa väiksemat renti maksta kui väiketalupidajatel ning kehvikutel. Lavrovski tegi need järeldused, uurides talupoegade olukorda kolmes manoris. Arhangelski uuris ühe manori piires ning tegi vastava järelduse.⁴⁷ Temal on kolm maavallduse kategooriat:

- 1) maavalldus kuni 10 aakrit, neid oli manoris 129,
- 2) 10-35 aakri suurune maavalldus - neid oli 72 ning
- 3) 35-120 aakrit ja rohkem, selliseid maavalldusi oli vaid 4.

Need näited on küllalt iseloomulikud XVII saj. Inglismaa külale. Nagu näeme, suured maavalldused koonduvad üksikute kätte, samal ajal tekib rohkearvuline kehviktalupoegade

45

В.М.Лавровский, К вопросу о дифференциации английского крестьянства в 30-80 годах XVIII века, Средние века VIII, М.1956, lk.353

46

aaker \approx 0,4 ha

47

С.И.Архангельский, Движение крестьянской бедноты в графстве Норсемптон в первой половине XVIII века, Из истории социально-политических идей, М. 1955, lk.205

kiht. Talupoegade õigusi maale kitsendas veelgi XVII saj. jätkuv tarastamine.

XVII saj. maade tarastamised võtsid uue suuna.⁴⁸ Kuna arenev tööstus seadis suured nõudmised vilja järele, siis XVII saj. teostatud tarastamised pole mitte alati seotud põllumaade muutmisega karjamaadeks. Enam ei teostatud karjamaade laiendamist künnimaade arvel, vaid nüüd algas võitlus üksikisiku põllulappide ühendamise eest. See võimaldaks kolmepõllusüsteemilt üle minna enamtootlikule maaharimisviisile. Ilmuvad teaduslikud tööd põhjendasid tarastamise kasulikkust. Nende andmete järgi tarastatud maad andsid 3-4 korda suuremat sissetulekut kui tarastamata maad. Tarastamisi teostati endiselt kogukonna maade arvel. Ühtlasi tarastamine haarab nüüd rohkem Ida-Inglismaa soostunud alasid.⁴⁹ Ida-Inglise krahvkonnad hõlmasid enda alla suured soostunud maa-alad, ligi 700 000 aakrit. Lincolnshire soostunud maa-ala võrreldi madalmaaga, mis oli niiskusest üleküllastatud ning põllud andsid saake vaid siis, kui põldu ümbritsesid kraavid ning vee äravoolu kanalid. Lincolnshire läbis tihe jõgede ja kanalite võrk. Ühendus linnade vahel võis toimuda ainult paatidega. Just siia suunasid oma pilgu maakuivendus-

48

Барг, Кромвель и его время, lk.46

49

С.И.Архангельский, Движение крестьян - общинников в восточной Англии в 40-50-х годах, Известия Академии Наук СССР, М. 1948, lk.355

kompaniid. Maakuivenduskompaniid alustasid oma tegevust juba XVII saj. 30-ndail aastail. Silmapaistvat osa maakuivenduskompanii organiseerimisel etendas krahv Bedfordre. Kohalikule elanikkonnale selgitati, et soostunud maa-alad muudetakse viljakandvateks põldudeks. Kuid melioratiivsete tööde käigus kogukonna maad muutusid uute peremeeste isiklikuks omandiks. See tekitas talupoegade hulgas rahutusi, kuna talupojad tõrjuti kogukonna maadelt välja.

Edela-Inglismaa oli rikas metsade poolest.⁵⁰ Need olid kuningale kuuluvad metsad, kuid talupoegadel oli õigus nendes metsades karjatada loomi, korjata puid jne. Kuid valitsus vajab raha ja sellel eesmärgil määrati kuninga metsad müügile. See tekitas talupoegadele meelepaha, kuna koos müüdüd metsadega kadus ka õigus elanikkonnal karjatada seal loomi jne.

Seega Inglismaa küla võttis XVII saj. Inglise kodanliku revolutsiooni tarastamisvastase võitlusega. Talupojad nõudsid ühtlasi rendi vahendamist ning kümnise kaotamist. Parlament võis loota talupoegade neol saada endale liitlast võitluses kuninga vastu. Poliitiline konflikt parlamenti ja kuninga vahel, sõda Šotimaaga, mille tulemusena Põhja-Inglismaa krahvkonnad läksid šotlastele - kõik need vahetult revolutsioonile eelnenud sündmused kajastusid talupoegade

50

КОСТИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 47

teadvuses kui sobiv moment võitluse alustamiseks.⁵¹ Võitlus kujunes ägedaks, eriti nendes krahvkondades, kus lordide ja talupoegade vahelised vastuolud olid eriti teravad. Revolutsiooni esimesel perioodil talupoegade võitlus oli kahe-suunaline: talupojad astusid avalikult kuninga vastu ning samal ajal ei lõppenud petitsioonide saatmine lordide kotta, lootes ikka veel parandada olukorda järelandmiste teel. Pikk parlament ei toetanud talupoegade võitlust, tema püüdeks oli vaid otsustaval momendil võitluse ärakasutamine surve avaldamiseks kuningale.⁵² Liikumise peamiseks keskuseks kujunesid Ida- ja Edela-Inglismaa.

XVII saj. 40-ndate aastate algul tarastamisvastase liikumise kolleteks muutusid kolm edela krahvkonda: Somerset, Wiltshire ning Dorsetshire.⁵³ Talupoegade relvastuse moodustasid musketid ning jahipüssid. Talupojad lõhkusid maju ning tarasid. Vaatamata nende võitluse algelisele iseloomule, olid nad küllalt iseseisvad ja julged, väitsid isegi, et neid ei huvita parlamendi määrus, kuivõrd see vaid halvendab nende olukorda. Nimetatud krahvkondades tarastamisevastane võitlus sai alguse juba 1549.a. Liikumise

51

КОСТИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 408

52

Sealsamas, lk. 410

53

С.И.Архангельский, Английское крестьянство
и его участие в революции 40-50-х XVII века,
Ученые записки горьковского государственного
университета, Горький 1947, lk. 78

laine haaras ka teisi krahvkondi. 1642.a. kogunes Durham'sis 300-400 inimese ümber ning ühise jõuga hakati lammutama tarasid. Lordide koda saatis korralduse liikumise mahasurumise kohta. Püüdes olukorda pehmendada, teatas, et ta võtab vastu rahva petitsiooni, milles olgu ära märgitud liikumise tõeline põhjus, kas mitte tarastamistega ei ole liiga tehtud. See näitab, et rahvamasside suurearvuline osavõtt liikumisest hirmutas lordide koda.

1643. aastaks liikumine haaras veel uusi krahvkondi: Gloucester'i, Middlesex'i, Norfolk'i, Nottingham'i. Rahu-kohtunikud said käsu liikumise juhtide arreteerimise kohta.⁵⁴ Neil õnnestuski arreteerida 28 tähtsamat isikut. Talupoegade liikumine vaibus, kuid see oli ajutine nähtus. Kahe aasta pärast ta hoogustub jälle, ning seekord tuntakse seda "kai-kameeste" liikumise nime all.

1641-1643.a. talupoegade liikumine ei piirdunud Edela-Inglismaaga. Liikumine toimus ka idas, haarates järgmisi krahvkondi: Lincolnshire, Huntingdonshire, Cambrigge, Nottinghamshire ning Norfolk.⁵⁵ Liikumise omapära nendes krahvkondades seisneb selles, et talupojad kogunevad trummilöökide kutse peale ning siis algas aktiivne tarade, kraavide ning tammide purustamine. Eriti märkimisväärne sündmus leidis

54

Достинский и Левицкий, Английская буржуазная...,
Т. I, lk. 413

55

Архангельский, Английское крестьянство и его...,
lk. 79

aset Huntingtongshire krahvkonnas. Siin võtsid liikumisest osa ka naised ja poisslapsed, kes olid varustatud vaid pussnugadega. Ka nemad aitasid lõhkuda tarasid ning lasid välja koplitest karja piiskopi põldudele.

Lincolnshire suurtel, soostunud aladel tegutses juba 1630.a. alates maakuivenduskompanii. Võitlus Lincolnshire's võttis eriti terava ilme ja kujunes pikaajaliseks. Siin toetasid talupoegi ka haritlased, muidugi üksikud. On olemas andmed ühe kohtuniku kohta, kes keeldus talupoegi karistamast ja veel enamgi, tegi õhutustööd talupoegade seas, et viimased osutaksid kuivendajatele vastupanu.⁵⁶ Lordide koja korraldus liikumise lõpetamise kohta pörkas kokku kindla mittealistumisega. Alamkojasse, kui kogukondlike asutuste esindajasse, suhtuti enama lugupidamisega. Seega lordide koda vastandati alamkojale. Talupojad nägid alamkojas nende huvide kaitsjat. Kuid alamkoja eesmärgiks oli rahu jaluleseadmine. Siit saab teha järelduse: kui lordide koda kaitses avalikult tarastajate huve, siis ka alakoda ei toetanud talupoegade liikumist juba sellega, et ta ei astunud välja talupoegade kaitseks.

Raske on kindlaks teha selle perioodi liikumise organiseerituse astet, kuid teatud elemendid kahtlemata olid

56

Архангельский, Английское крестьянство и его...., lk.79

olemas.⁵⁷ Näiteks relvastatud talupoegade koosolekutel arutati küsimust koostöö organiseerimise kohta, elanikkonnale, kes ei võtnud osa liikumisest, seati sisse rahamaks. 1641-1643.a. liikumisest võttis osa mitu tuhat inimest, kuid liikumine oli hajutatud ning puudus juhtiv keskus. 1644.a. talupoegade liikumine vaibus. Kuid 1645.a. algab ta uue hoo- ga. See liikumine kandis enamorganiseeritud ilmet ja seadis üles liikumise eesmärgid. Pole kahtlust, et 1645.a. alanud uues talupoegade liikumises kasutas ära 1643.a. liikumise kogemusi.

1645.a. liikumine haarab peamiselt Edela-Inglismaa krahvkondi. Selle perioodi liikumist tuntakse kaikameeste liikumise nime all.⁵⁸ Kuningas kavatses luua Edela-Inglismaal temale truu assotsiatsioon, vastukaaluks Ida assotsiatsioonile. Ida assotsiatsioonile pandi alus 1643.a.⁵⁹ Ta oli täielikult parlamendi poolt. Siia kuulusid järgmised krahvkonnad: Norfolk, Suffolk, Essex ning Hereford. Sama aasta 20.sept. ühines selle assotsiatsiooniga ka Lancashe're.

Edelas Bristolis sadam pidi kujunema kuninga sidepunktiks välisriikidega.⁶⁰ Samuti ka kodusõja raskuspunkt kandus

-
- 57 Косминский и Левицкий, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 413
- 58 Архангельский, Английское крестьянство и его
..., lk. 80
- 59 Архангельский, Движение крестьян-общинников...,
lk. 355
- 60 Архангельский, Английское крестьянство и
его..., lk. 80

Edela-Inglismaa krahvkondadele. Rahvamassid kannatasid kahepoolse rõhumise all: ühelt poolt kininga sõjaväe sealviimine nõudis talupoegadelt toiduaineid, samal ajal kuninga ratsavägi tallas talupoegade viljapõlde, teiselt poolt tekitasid suuri kahjusid parlamendi sõjaväe sünnakud.⁶¹ Talupoegade liikumise kolleteks kujunesid juba meile tuntud Somerset'i, Wiltshire ning Dorsetshire. Liikumise käigus kujunes välja ühtne juhtiv keskus, mis asus Shaftesbury linnas. Liikumine laienes ka teistele krahvkondadele nagu Shropshire, Hereford, Worcester, Devon, Hampshire ja Sussek. Nimetatud krahvkonnad moodustavad 1/4 kogu Inglismaa pindalast. 3.aug.1645.a., valitsuse andmete järgi, olid relvastatud kogu Somerset'i ning Dorsetshire kaikamehed. Neid kogunes ligi 10.000 meest, et ühiste jõududega päästa oma arreteeritud juhid. Fairfaki⁶² sõnade ^{arv} Dorsetshire ning Wiltshire ^{rahvameestel} oli hea organiseerimisvõime. Nad võisid kiidelda, et 24. tunni jooksul kujuneb nende kutsel kuni 20.000 kaikameest.⁶³ Kaikamehed kandsid eraldusmärgina valgeid sidemeid. Püüdes sellega ühtlasi alla kriipsutada rahu taotlemist. Kaikamehed pidasid oma koosolekuid tavaliselt ring-

61

Архангельский, Английское крестьянство и его..., lk.80

62

Fairfak - parlamendi armee ülemjuhataja

63

Н.П.Дмитревский, Законодательство Английской революции 1640-1660 гг., М-Л.1946, lk.

kondade järgi. Ringkondade vahel oli regulaarne side, selleks olid nimelt valitud sidemehed.⁶⁴ Rahasaamise eesmärgil seati sisse enesemaksustamine. Julgeoleku eest vastutasid kolm või isegi enam isikut. Vajaduse korral julgeoleku organisatsioon kutsus relvade juurde küla, alevi või linna, samuti ka naaberringkonna meeskonna. Julgeoleku organisatsiooni kuulusid inimesed väga erinevate sotsiaalse päritoluga: vaimulikud, linnaelanikud ja talupojad. Selle organisatsiooni juhtimisel kõikamehed pidasid võitlust nii kuninga kui ka parlamendi sõjaväega. Nendel oli kavatsus minna mingit keskteed, nagu nad ise väljendasid: "Meie ei ühine kellegagi."⁶⁵ Nad kujutasid midagi kolmanda armee taolist. Kuid võitlus kahel rindel kodusõja tingimustes, sealjuures ühendades oma ridadesse maa progressiivseid jõude, pidi paratamatult kasu tooma ainult reaktsioonile.

1645.a. juunis kõikamehed organiseerisid Hampshire's omakaitse kuninga ratsaväe vastu, kes teostas talupoegade põldude omavolilist rüüstamist.⁶⁶ Kaikameeste võitluslipudel olid järgmised sõnad: "Kui te puutute meie loomi, olge kindlad, et me astume teie vastu välja."⁶⁷ Kaikamehed taot-

64

Архангельский, Английское крестьянство и его..., lk.80

65

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная..., lk.414

66

Архангельский, Английское крестьянство и его..., lk.80

67

Sealsamas, lk.81

lesid üleüldist rahu. Ka nende väljatöötatud ja üldkoosolekul kinnitatud punktid näitavad, et kaikameeste liikumise organiseeritus oli tugevam võrreldes 1641-1643.a. talupoegade liikumisega. Kuid kaikameeste liikumist tuleb siiski talupoegade liikumise kõrval pidada teisejärgulise tähtsusega. Kuna sellest liikumisest võtsid osa kõik talupojad, kaasa arvatud ka talupoegade ladvik, kuid kehviktalupoja ning rikka talupoja huvid ei olnud ühised. Võitluses kehvitalupoeg taotles maad, kuid rikkale talupojale oli vaja rahu. Ka kaikameeste vastuvõetud punktidest näeme, et seal ei ole midagi sarnast, mille eest võitlesid väiketalupojad ning kehvikud. Need punktid sarnanevad teatud määral programmile, seda enam, et ühinemisel kaikameestega pidi sellele otsusele alla kirjutama.⁶⁸ Nõndanimetatud programm koosnes neljast punktist: 1) kaitsta religiooni ning kuningavõimu pärilikkust, 2) vastastikku abi osutamine võitluses vabaduse eest riisujate vägivallatsemise vastu, 3) abiosutamine neile, kes saavad kannatada võitluses vastuvõetud otsuste ellurakendamise eest, 4) keelata abi neile, kes ei ühine meie võitlusega.

Programmis on rõhutatud ka parema relvastuse vajadust. Lordide koja ametlikes kirjades on säilunud kaikameeste

68

Дмитревский, Законодательство Английской...,
lk. 76

petitsioonid, milledega nad pöördusid kuninga poole.⁶⁹
Petitsioonides nad kordasid programmi põhimõtteid rahust, tõelisest relegioonist, kuid omakaitse organisatsioon vaigiti maha. Koosolekute pidamist nad põhjendasid sellega, et seal arutatakse vabaduse seadusi ja omandi kaitse organiseerimise küsimusi. Kuningas lootis kaikameeste rahutusi ära kasutada võitluses parlamendi vastu. Kaikameeste vastu astusid kindlalt Fairfax ning Cromwelli. Nad arreteerisid liikumise juhtivad tegelased, ülejäänud kerge vaevaga aeti relvade abil laiali. Juba 1645.a. augustikuus suruti maha viimased kaikameeste väljaastumised.

Talupoegade liikumine sel perioodil teistes krahvkondades oli märksa väiksema ulatusega. Ida-Inglismaal toimus ta vaid ühe manori piirides.⁷⁰ Talupojad laastasid siin ligi 7000 akkrit viljapõlde ning põletasid maha majad. Peksti neid, keda saadi kätte töö juures. Lordide koda oli sunnitud välja andma korralduse hoiatuse näol, et talupojad lõpetaksid hävitustöö. Kuid see ei pidurdanud talupoegi. 1647.a. on iseloomulik nähtus, et maakuivendajad saadavad pidevalt lordide kotta petitsioone, paludes abi talupoegade liikumise mahasurumiseks.

69

Архангельский, Английское крестьянство и его..., lk.81

70

Архангельский, Движение крестьян - общинников..., lk.362

1646.a. lõppes esimene kodusõda. Võimu juurde pääsesid presbüterlased.⁷¹ Presbüterlased pidasid revolutsiooni juba lõppenuks. Presbüterlaste poliitika kutsus esile rahulolematuse elanikkonna mitmesugustes kihtides. Sellest räägivad ka elanikkonna petitsioonid alamkotta, kus rahvas esitas rahulolematust valitseva korra vastu. Presbüterlased ei suutnud toime tulla suurte majanduslike raskustega, mis tekkisid kodusõja tulemusena. Petitsioonides rõhutati üldist väljakanatamatut olukorda, ka seda, et paljud käsitöölised seoses tööstuse ja kaubanduse seisakutega lahkuvad Inglismaalt Madalmaadesse. Majanduslikku olukorda raskendasid veelgi 1646.-1647.a. põua-aastad. See soodustas toiduainete hindade üleskrüvimist. Kui 1646.a. nisuhind kvarteri eest oli vaid veidi üle 30 šillingi, siis 1647.a. sama kvarter nisu maksis juba 65 šillingit.⁷² Talupojad ei jõudnud toibuda veel majanduslikest raskustest, põhjustatud esimese kodusõjaga, kui 1648.a. maikuus algas teine kodusõda. Sama aasta augustikuus Cromwelli võitis kuninga sõjaväed Presteni lahingus. Sellega oli määratud täielik parlamendi võit. 1649.a. kuulutati Inglismaal vabariik. Rahvas oli veendunud oma olukorra muutuses. Nad olid kindlad teadmises, et parlament viib täide oma lubadused: annab rahvale vabaduse ning maad. Kuid independentlik

71

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная...
..., lk.200

72

Sealsamas, lk.200-201

valitsus, kindlustanud end võimu juures, ei kiirustanud lubaduste täitmisega. Majanduslik olukord halvenes veelgi.

Järgmine Rogers'i poolt esitatud tabel annab selge ettekujutuse palga hindade vahekorrast.⁷³

Aastad	Nisuhind kvarteri eest	Nädala palk
1641-42	36.2 1/2	6.8 1/4
1643-44	33.8 1/2	6.9
1644-45	34.11 1/2	6.10 1/2
1646-47	51.10 1/4	7.2
1647-48	62.6	6.11 1/4
1648-49	67.10 1/2	7.4 1/8

Vabariigi ajal talupojad sattusid veel raskemasse olukorda. Tarastamised jätkusid ja veelgi suuremas ulatuses. Maata talupojad jäid endisesse kehviku olukorda, maad nad ei saanud. Kodusõja tingimustes väljaminekud olid suured, parlament vajab kiiremas korras raha. Selle eesmärgiga teostati sekverstri (s.o. kuningalt, vanaaadlilt ja kirikult võetud maad) maade müük. Tegelikult sekverstri maade müümist alustati juba 1645.a.⁷⁴ 1648.a. sekverstri maade mõiste

⁷³

Дмитревский, Законодательство английской..., lk.286

⁷⁴

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная..., lk.372

laienes, siia kuulusid nüüd ka nende maad, kes kodusõja perioodil astusid välja parlamendi vastu.⁷⁵

Talupoeg ei saanud neist tehinguist osa võtta, tal puudus raha. Seega maad läksid nüüd uute omanike, rahameeste kätte. Suurem osa müüdavast maast sattus kodanluse ja uusaadli valdusse, kes müüsid ta suurema hinna eest edasi. Järgmine tabel näitab sotsiaalseid kihte, kellele peamiselt ja millisel hulgal läksid sekverstri maad.⁷⁶

	Ostjate arv	%
=====		
Õukond ja aristokraatia	13	9,42
Londoni kodanlus	70	50,73
Krediitorid ja rikkad inimesed	10	7,25
Ohvitserid	19	13,77
Ametnikud	11	7,96
Maarentnikud	10	7,25
Talupojad	5	3,26

Sekverstri maadega teostati kohutavat spekulatsioonid. Maa osteti suhteliselt odava hinna eest, edasimüümisel aga saadi kolmekordne hind esialgsest hinnast. Sekverstri maid

75

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная...
lk. 374

76

Sealsamas, lk. 382

võis tagasi saada ka endine omanik, tähtis oli vaid see, et valitsus sai müüdud sekverstri maade eest raha.

Rahutuste üheks tähtsamaks põhjuseks oli kümnise säilumine.⁷⁷ Kümnis oli varem kirikumaks. Revolutsiooni puhkemise ajaks kümnis teatud mõttes muutus: katoliikliku kiriku kümnis läks üle anglikaani kirikule. Endiselt jäid püsima suur ja väike kümnis. Suur kümnis võeti villa ja vilja pealt ning väike kümnis - loomade, juurvilja ja puuvilja pealt. Kiriku maade üleminekuga ilmalike kätte said ilmalikud omanikud koos maaga ka kümnise nõudmise õigused. Kümnise maksimist teostati nii natuuras kui ka rahas. Kodusõdade perioodil aga hiljem, XVII saj. 50-ndail aastail toimunud talupoegade rahutused nõudsid muu hulgas ka kümnise kaotamist.⁷⁸ Kuid kodanlus ja uusaadel olid huvitatud kümnise säilumisest. Cromwelli oli ise ka kümnise saaja. Kümnise küsimust arutati mitu korda parlamendis, kuid ärajätmise suhtes kokkuleppele ei saadud. Selles väljendub kodanluse püüd vanad feodaalsed eksploateerimisvormid rakendada uue kodanliku ühiskonna tingimustes.

Rüütlimaavalduse kaotamine kerkis uuesti päevakorda kodusõja-aastail, kuid lõplik otsus võeti vastu alles 24. veebruaril 1646.a.⁷⁹ Määruse alusel rüütlivaldused koos

77

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная..., lk.389

78 Sealsamas, lk.390

79 Sealsamas, lk.403

Vt. ka Архангельский, Аграрное законодательство..., lk.276

maksudega kaotati. Rüütli maavaldused kuulutati vabaks , mis talle aja tingimustes tähendas: muutusid kodanlikuks omandiks. 24.veebruari 1646.a. määrus tähendas seda, et kodanlus kasutades rahvamasside saavutatud võitu kuninga üle, muutis keskaegse feodaalse omandi kodanlikuks omandiks. Talupojad jäid aga seadusandlikus korras ilma õigusest maale. Rüütlimaavalduse ühekülgne kaotamine väljendas Inglise revolutsiooni konservatiivset iseloomu. Engels iseloomustades Inglismaa kodanlike majandussuhete formeerumise varianti ütles, et Inglismaal säilus vana feodaalse õigusnormi teatud osa⁸⁰. Nagu näeme Inglise vabariigi kuulutamine ei toonud talupoegade ellu muudatusi. Talupoegade ekspluateerimine jätkus, see asjaolu põhjustas rahulolematuse elanikkonna hulgas. XVII saj. 50-ndail aastail algab talupoegade liikumine. Liikumise keskuseks kujuneb jällegi Ida-Inglismaa.⁸¹ Võitlus toimus muutunud olukorras. 1640.a. talupoegade vastaseks oli kõrgema aristokraatia kuivenduskompanii, kes võitluses talupoegadega toetus lordide koja abile. Kodusõdade tulemusena likvideeriti lordide koda ning feodaalne aristokraatia. Nüüd talupoegade vastaseks osutus vabariigi valitsuse poolt organiseeritud maakuivenduskompanii. Kuivendajate-

80

К.Маркс и Ф.Энгельс, Избранные произведения, т. II, lk. 376

81

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная..., lk. 422

maaomanike õigused tagati kohtuotsusega, spetsiaalsete seadusandlike aktidega. 29.mail 1649.a. väljaantud aktis motiveeriti, et kuivendustööd toovad vabariigile majanduslikku kasu. Kuivendatud maad muutuvad kindlaks tooraine baasiks villa- ja linatööstusele.⁸² Akt määras ühtlasi kindlaks territooriumi, kus viiakse läbi kuivendustööd. Sellega kaotati viimased talupoegade õigused kogukonna maadele. 1650.a. liikumise omapära seisneb selles, et võitlusele kuivendajatega lisandus veel võitlus välismaalaste vastu.⁸³ Kohalik elanikkond vaatas pahameelega asjaolule, et kuivendustöödele ilmusid välismaalased, enne hollandlased, hiljem ka prantslased. Talupoegade pahameel väljendus protestantliku kiriku, kus välismaalased käisid palvetamas, teotamises. Kuna liikumine võttis laia ulatuse, siis valitsus oli sunnitud välja andma karmi määruse.⁸⁴ Sellega määrati kindlaks karistuse - normid- ning vormid neile, kes segavad kuivendustööd. Talupoegade sihilikku segamistööd loeti kriminaalkuriteoks, vastavalt sellele olid ka karistused. Valitsus järjest laiendas maakuivendajate õigusi.

XVII saj. 40-50-ndail aastail toimunud talupoegade

82

Архангельский Движение крестьян-общинников...

83

Sealsamas, lk.367

lk.366

84

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная...

lk.423

liikumine ei hõlmanud kogu Inglismaad. Põhja-Inglismaa, kus tarastamine algas ajalisel palju hiljem ega etendanud veel majanduslikus elus nii tähtsat osa kui seda Inglismaa kesk ja ida krahvkondades, oli ka talupoegade liikumine seal palju nõrgem. Liikumise jõudu vähendas see, et liikumine ei puhkenud kõikides paikades korraga, vaid ühes kohas puhkes, teises kohas samal ajal vaibus. Samuti puudus ühine eesmärk. Talupojad võitlesid ühe, paremal juhul kahekolme küla huvide eest. Ka talupoegade poliitiline teadlikkus oli äärmiselt madal. Nad ei saanud aru Inglismaal toimuvast võitlusest, kus ühelt poolt olid reaktsioonilised - feodaal-absolutistlikud ja teiselt poolt demokraatlikud, progressiivsed - areneva kodanluse - jõud.

Antud peatükis käsitletud talupoegade liikumised haarasid kõiki talupoegade kihte, sest kõik olid huvitatud tarastamise lõpetamisest. Kõige enam aga oli sellest huvitatud pikaajalise diferentseerumise protsessis kujunenud suurearvuline kehviktalupoegkond. Neid ei rahuldanud ka agraarküsimuste ühekülgne lahendusviis, mis sai kasulik olla vaid kodanlusele. Agraarküsimuse lahendamise eest demokraatlikel alustel asusid võitlema Inglismaa kõige järjekindlamad küla ja linna pleebsi lootusi väljendajad - diggerid.

II p e a t ü k k

DIGGERITE LIIKUMINE

Antud peatüki eesmärgiks on käsitleda diggerite ole-
must ning nende liikumist. Kuid hädavajalik on peatuda tei-
se, juba 1647.a. tekkinud demokraatlikul liikumisel.

Sissejuhatavas peatükis on näidatud, et esimese ko-
dusõja lõppedes muutus parlamendi jõudude paigutus. Seni
oli lõhe independentide ja presbüterlaste vahel.⁸⁵ Nüüd
tekkisid rahulolematused ka sõjaväe hulgas. Revolutsiooni
algperioodil sõdurites ei nähtud midagi ohtlikku, kuigi
nad olid oma ülematest palju radikaalsemalt meelestatud.
Rahulolematus sõdurites tekitas viivitamine palga maksmise-
ga (juba aasta aega ei makstud palka)⁸⁶.

1647.a. suvel ning sügisel arenes parlamendi armees
demokraatlik liikumine. Liikumise juhiks sai uus poliitiline
grupeering - levellerid.⁸⁷ Levellerite mõju armees kasvas⁸⁸,

85

Холопеншоу, Левеллеры.и..., lk.71

86

Sealsamas, lk.75

87

levellerid - inglisekeelsest sõnast level - ühe-
tasastama, levellerid - ühetasastajad

88

Хилл, Английская революция, lk.90

sõdurite mass võttis meeleldi kuulda radikaalsemate ideoloogide agitatsioon. Levellerid olid oma sotsiaalse koostise poolest väga mitmekesine rühmitus. Peamiselt olid need linna ja maa väikekodanlikud elemendid: kodusõja tõttu laastamise all kannatanud jõukad talupojad, osaliselt linna väikekodanlus; tegevuse algperioodil ühinesid levellerid, kui kõige radikaalsema rühmitusega, ka kõige vaesemad talupoegkonna kihid ja linna eelproletariaat. Levelleride juhiks oli John Lilburne. Lilburne lähemateks võitluskaaslasteks olid Overton ja Walvin.

1647.a. toimunud Putney sõjaväe nõukogu konverentsil tekkisid independentide ja levellerite vahel põhimõttelised lahkarvamused. Kõige suuremaid vaidlusi põhjustas valimisõiguse küsimus.⁸⁹ Levellerid nõudsid, et iga inglane peab oma "sünnipärase õiguse" alusel olema rahvaesindajate valijaks. Tekkinud lahkhelisid ruttasid ära kasutama rojalistid. Nad tegid ettevalmistusi teise kodusõja vallapäästmiseks. Nii puhkeski 1648.a. teine kodusõda, mis sundis levellerid ja independente leppima, kuid see oli ajutine nähtus. Teine kodusõda lõppes independentide täieliku võiduga. Inglismaa kuulutati vabariigiks "ilma kuninga ja lordideta." Vabariik võitles oma olemasolu eest. Riigikassas oli äärmiselt kehv olukord, puudusid rahasummad, Otsustati suuren-

89

Дмитревский, Законодательство английской...,
lk.94

dada kaudseid makse. Uus valitsus ei rutanud abinõude tarvitusele võtmisega, mis oleksid võinud kergendada laialdaste rahvamasside seisukorda. See põhjustas levelleride uue väljaastumise, seekord juba, independentliku vabariigi vastu. Levellerid nõudsid ühekojalise vabariigi loomist (lordide koda likvideerida). Nad nõudsid tööstus- ja kaubandusmonopoli kaotamist, maksude vähendamist, kümnise likvideerimist, tarastamise lõpetamist ja tarastatud kogukonna maade tagastamist talupoegadele. Levelleride üheks tähtsamaks nõudeks oli inglaste vanade õiguste tagastamine. See idee on omane ka diggeritele. Levellerid nägid, et Inglismaa kõikide pahede põhjustajaks on normandlaste vallutused. Normandlaste sissetung Inglismaale toimus XI sajandil. 1066.a. maabus Normandia hertsog Cuilaum sõjakäiguga Inglismaale. Samal aastal krooniti ta Inglismaa kuningaks Williami nime all. Järgnevatel aastatel ta vallutas kogu Inglismaa. Pärast lõplikku alistamist algasid maade konfiskeerimised. Anastatud maad jagas William oma sugulastele ja vaimulikele. Kõrgemal vaimulikel kohtadel olnud anglosaksid asendati samuti Williami käsilastega. Vallutajad suurendasid talurahva ekspluateerimist ja piirasid tema õigusi.

Tuginedes nendele faktidele, levellerid väitsid, et Inglismaa rahva orjastamises on süüdi normandlased, röövides rahvalt maa ning vabadused. Ka kõik järgnevad kuningad jätkasid William Vallutaja poliitikat. Kuid nüüd on kuninga-

võim kukutatud ja rahvas peab oma õigused tagasi saama.

Levellerid, olles väikekodanluse ideoloogid, astusid välja eraomanduse puutumatus ja mõisnike maavalduste likvideerimise vastu, kuna talurahva põhilise osa, kehvik-talupoegkonna, huvid jäid põhiliselt puutumata. Vastupidi sellele, levellerid nõudsid igale Inglismaa meeskodanikule valimisõigust, kes on juba 21 a. või vanemad, erandiga teenijad ja need kodanikud, kes elavad almusest.⁹⁰ Pikaajaliste sõdade tulemusel kehvik-talupoegkond laostus täielikult, kaotades kogu oma vähese vara ja oli nüüd määratud kerjamisele, almusest elamisele, paremal juhul sulasteks muutuma. Just see osa talurahvast, kes nüüd kõige kitsamat elu elas, oli levelleride taotlustes isegi valimisõigusest ilma jäetud. See näitab levelleride väikekodanlikku piiritlust. Ei oleks päris õige nimetada levellereid "ühetasastajaiks", kuna varanduslikust seisukohast nad ei "ühetasastanud" kedagi. Eraomand oli nendel püha ja puutumatu. See oli peamine, mis eemaldas inglise laialdasi rahvamasse levelleridest. Rahvamasid, kelledest peamise osa moodustasid kehvik-talupojad ning linna kehvistu, nõudsid täielikumat agraarreformi lahendamist. Sel perioodil, s.t. 1649.a. alguses, tõrkivad ajaloo areenile diggerid ehk nagu nad ise endid liikumise alguaegadel nimetasid "tõelised levellerid".⁹¹ Levelleride

90

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная...,
Т. I, lk. 419

91

Sealsamas, lk. 286

juht Lilburne oli diggerite avameelne vihkaja. Oma pamflet-
tides astus ta välja diggerite ideoloogia vastu. Diggerid
väljendasid linna plebeiliste masside ja külakehvistu huve.
Diggerite nõudmised olid palju radikaalsemad kui olid seda
levelleride omad. Nad astusid välja eraomandi vastu, mis
nende arvates oli ebaõigluse ja rahva viletsuse põhjustajaks.
Just seda tundis ka Inglismaa laialdane talupoegkond. Digge-
rid kavatsesid oma eesmärke ellu viia rahulikult teel, ilma
vägivallata. Nad alustasid kogukonna ja kõnnumaade üleshari-
mist. Tööriistade puudumise tõttu kaevamistööd viidi läbi
harilike labidatega. Sellest ka nende nimetus "diggerid"
(todig), mis ingliskeelsest tõlkest tähendab "kaevama".⁹²
Nad olid veendunud, et nende ideoloogia rakendatuna prakti-
kas on niivõrd veenev, et nende tegevuse eeskujule järgnevad
tuhanded kehvikud. Diggerite esialgsete nõudmiste hulka kuu-
lusid ainult äravõetud kiriku ja riiklikud maad, kuid edas-
pidi nende nõudmised laienevad, haarates kõiki kogukondlik-
ke maid⁹³. Diggerite arvates Inglismaa põllud peavad olema
jagatud kahte ossa: vanema venna (selle all nad mõtlevad
varakaid klasse) tarastatavad ja noorema venna - riiklikud
ja kogukonna maad. Oma maa-aladel diggerid kavatsesid

92

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная...,
т. I, lk. 286

93

В.СТАЛЬНИЙ, Утопия Джерарда Уинстенли,
Исторический журнал, М. 1942, lk. 89

organiseerida ühiskondlikku tootmist.⁹⁴ Teiste eraomandit nad ei ihalda ega puutu ning nende sooviks oli, et ka neid ei segataks, s.t. riik ei segaks end nende asjadesse. Nende arvates auahnus ja upsakus, mis pimestab rikaste vaimu, pikapeale hävineb ning nende mõistus selgineb.

Diggerite väljapaistvaiks ideoloogideks olid Winstanley ning Everard⁹⁵. Diggerite tegevuse algperioodil oli tõenäoliselt peamiseks liikumise juhtijaks Everard, paralleelselt tegutses ka Winstanley, kuid esimene varsti kaob areenilt ja diggerite liikumise juhiks saab viimane.

Winstanley eluloo kohta on säilunud väga vähe andmeid. Napid andmed näitavad, et ta sündis 10.juulil 1609.a. Lancashire'is⁹⁶. Seda tõendab ka tema esimese pamfleti pealkiri: "Minu armsatele kaasmaalastele Lancashire krahvkonnas," mille ta kirjutas 1648.a. Winstanley ilmunud töödes esinevate vihjete põhjal võib oletada, et ta õppis Londonis kaubandust.⁹⁷ Kodusõja eel, 17.sajandi 40-ndail aastail, avas ta isikliku ettevõtte City's. Ta ise ütleb: "kunagi olin ma vaba kodanik, kuid ostu ja müügi osavad petjad ning sõja-aja

94

Стальной, Утопия Джерарда Уинстенли, lk.89

95

Э.Бернштейн, Социализм и демократия в великой английской революции, М-Л 1924, lk.138

96

Sealsamas, lk.154

97

Джерард Уинстенли, Избранные памфлеты, М-Л 1950, lk.363

rasked maksud sundisid mind maha jätma ettevõtte ning otsi-
ma toetust sõpradelt. Otsida teotust külas on veelgi raskem,
kuna siinsed maksud viivad täielikule laostumisele."⁹⁸ Siit
võib välja tuua järelduse, et majandusliku kriisi tagajärjel
ta laostus ning siirdus maale. Maal veedetud rasked aastad
lähendasid teda lihtrahvale, ta õppis tundma nende hädasid.
Võib oletada, et Winstanley maal veedetud aeg määraski te-
ma edaspidise elukäigu - et temast sai diggerite ideoloog.
Ta ise kirjutab: "Minu mõttekäik avardus ning mulle selgus
palju mida ma seni polnud lugenud raamatutest ega kuulnud
inimeste suust. Mul tekkisid uued mõtted, plaanid, kuid nad
ei leidnud uskujaid. Mulle selgus, et maa peab muutuma kõi-
kide omandiks. Ma kirjutasin raamatu, mille pealkirjaks
sai "Õigluse uus seadus", seejärel võtsin labida ning siir-
dusin Jüri (George) künkale, et siduda ideed praktikaga".⁹⁹

Kuni 1648.a. tegeles Winstanley usuliste küsimustega,
ta oli papp, millega on põhjendatud tema sagedased viitamisi
sed piibliloole. Oma varajasemad tööd Winstanley kirjutas
usulistel teemadel, näiteks "Jumala saladus" ja "Jumala
pühapäeva pühitsemine", milles ta usinasti kirikut ründas.¹⁰⁰
Piiblit tõlgitseb ta ratsionalistlikult. Tema arvates piibli

98

Стальной, Утопия Уинстенли, lk.90

99

Холореншоу; Левеллеры и ..., lk.45

100

Стальной. Утопия Уинстенли, lk.90

pärimused on sümbolid, allegooriad. Näiteks: Adami aed, see on inimese vaim, madu - enesearmastus, mille mõjul inimese vaim teenendab ihu.

Kirjanduslikud allikad, mis viisid Winstanley sellisele ideele, on teadmata.¹⁰¹ Kahtlemata on ta üks paljulugendud mõtleja. Ta oli põhjalikult tuttav Thomas More "Utopiaga". Ise ta tihti viitab piiblile, kuid peamiseks allikaks oli siiski ümbritsev tegelikkus oma vastuoludega.

Diggerite seal oli ka inimesi, kes julgesid oma mõtteid otsustavamalt väljendada, kes mõistsid sügavamalt vastuolusid külas, kes vihkasid lendlordidega kokkuleppetulle asumist.¹⁰² Selliseks oli ka Coster, kes 1649.a. detsembris pamfleti "Tagasihoidlik annetis, mis visatud üldisse varakambriisse." Pamfletis ülestõstetud küsimused nõuavad vastuseid, mis kahtlemata õigustavad diggerite tegevust. "Kas ei avata tee vabadusele, harides kogukonna maid?" - "Kahtlemata, ja! Just nii tulebki teha, selle asemel, et müts käes, põlvili maas manguda maavaldajailt tööd, mille eest saab tasuna 6 või 10 penni." Coster kutsub üles rahvast, et mitte minna maavaldajate juurde tööle ja keelduda maa rendile võtmisest. Sellega jääksid maavaldajad tuludeta, mis omakorda vähendaks

101

Стальной, Утопия Уинстенли, lk. 90

102

Косминский, и Левицкий, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 325

nende uhkust ja kõrkust. Coster rõhutab, et alamrahvas on veel niivõrd rumalad ja orjusega harjunud, et nad lausa lõmitavad selle ees.¹⁰³

Winstanley intensiivne tegevus algab 1649.a., see on vabariigi kehtestamise aasta Inglismaal. See on aeg, kus independentlik vabariik muutub reaktsiooniliseks. Independentid olid võimu juures ja nüüd huvitas neid võimu säilitamine. Winstanley samal ajal astub välja diggerite juhina. Tema esimene diggerite liikumise teemat käsitlev pamflett ilmus 1649.a. jaanuaris - "Õigluse uus seadus." Siin on esmakordselt formuleeritud diggerite liikumise idee - ühisomand maale ja tema saakidele. Pamflett kujutab endast diggerite tegevuse programmi, mis kutsub üles looma uut ühiskondlikku korda, mille aluseks on varanduste ühistamine ja nende võrdõiguslik kasutamine. Siin kõlab Winstanley hüüdlause: "Töötage koos, sööge koos ning kuulutage seda kogu maailmale!" Ta kutsub üles keelduma lordide kasuks töötamast, keelduma maavaldajailt ostmast ning rentimast maad. Maa on rahva ühine vara, ei tohi olla eraomandit maale. "Tõeliste levelleride" arusaamise järgi koos monarhia ja lordide võimu likvideerimisega, kaob ebaõiglus maa suhtes. Maa peab kuuluma neile, kes teda harivad. Kuni pole selle kohta seadust väljatöötatud, seni lihtrahvas,

Winstanley soovitusel, asugu harima kõnnumaid. Kõnnumaade ülesharimist peab teostama vaese rahva ühisjõuga.

Veel enne Winstanley pamfleti "Õigluse uus seadus" ilmumist, 1648.a. 6.detsembril, ilmus anonüümne pamflett "Valgus, mis särab Buckinghamshire'is".¹⁰⁴ Selles pamfletis on käsitletud maa orjastamise ajalugu. Orjuse põhjustajaks on eraomand maale. Vanal ajal ei olnud eraomandit, kuna jumal lõi vaba ja võrdõigusliku rahva. Puudusid käsutajad, kellelgi ei olnud õigust tarastada maad, muutes teda sellega eraomandiks. Üldse tekkis eraomand ahnete inimeste omakasupüüdliku tegevuse tulemusena. Eraomand maale muutis ühed orjadeks, teised lordideks-maavaldaajateks, kellel oli õigus teisi käsutada ning sundida oma kasuks töötama. Normandlaste vallutused panid aluse orjusele, siit peale hakkas ta kiires tempos kindlalt juurduma. Kuni normandlaste sissetungini oli Inglismaa vaba maa. Rahvas elas sõbralikult ega tundnud puudust maa järele. "Ebaseaduslik võõramaalane William Vallutaja tungis oma rööveliku armeega meie maale ja orjastas Inglismaa rahvad." Kuningas ning lordid on normandlaste orjastavate õiguste pärijad. Ainult nende täielik hävitamine tagastab rahvale endised õigused. Peale rõhujate kukutamist on võimalik jalule seada õiglane vabariik, mis

104

Холореншоу, Левеллеры и..., lk.52
vt. ka Бернштейн, Социализм и демократия...,
lk.121

kindlustab igale kodanikule võrdse osa eksisteerimiseks vajalikke vahendeid, kõik saavad võrdsed vabadused ning privileegid. Nii näeme, et normandlaste vallutuste idee on omane nii levelleridele kui ka diggeritele. Tundmatu autor astub julgelt välja kritiseerides Inglismaa ühiskondlikku korda.¹⁰⁵ Avaldab ka tänu armeele, kes takistasid kuningal ja parlamendil taastada normandlaste türannia. Autor puudutab Iisraeli ideaalset korda, kus vaeseid toetatakse ühiskondlike tagavarade arvel. Ühtlasi avaldab mõtte, et ka Inglismaal võiks kiriku- ja kroonumaad anda vaeste toetuseks. Võib arvata, et pamflett sai suure menu osaliseks ning leidis laialdast lugejaskonda. Kuna 1649.a. märtsis tekkis vajadus välja lasta teine trükk. Teisele trükile järgnes ka pamfleti jätk, mille pealkirjaks on "Veel kord valgusest, mis särab Buckinghamshire'is".¹⁰⁶ Lisapamfletis on käsitletud samu probleeme. Väljendusviis on veidi rahulikum ning toetub rohkearvulisematele faktidele.

1649.a. aprillis hakkasid diggerid oma ideed ellu rakendama. 8.aprillil, pühapäeval, mitukümmend Kobham'i elanikku Surrey krahvkonnast kogunesid Jüri künkale, mis asub nende asula lähedal ning hakkasid labidate ja

105

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.121

106

Sealsamas

kirgastega künka nõlvakut üles kaevama.¹⁰⁷ Seejärel külvasid sinna teravilja, uba, porgandeid jne. Nad kutsusid soovijaid nendega ühinema, mida ka rohkearvuliselt tehti. Ise nad rääkisid: "... praegu on meid veel vähe, kuid varsti ulatub meie arv nelja tuhandeni." Tekib küsimus, miks just Surrey krahvkond kujunes diggerite liikumise koldeks? Surrey krahvkond kuulub nende krahvkondade hulka, kus maade tarastamine kestis pikemat aega, mis põhjustas maast ilmajäänud vaese talupoegade kihi tekkimist.¹⁰⁸ Samuti kodusõdade kurnavad aastad ei möödunud jälgi jätmata, krahvkond sai sõjas enam kannatada kui ükski teine krahvkond. Sellest ka talupoegade olukord oli siin äärmiselt raske. Väikest diggerite gruppi juhtis Everard. Everard varajasemal perioodil teenis parlamendi armees sõdurina, kuid tema radikaalsete vaadete pärast eemaldati sealt. Everardi lähemaks abiliseks ning diggerite pamflettide autoriks oli Winstanley.

Kuigi diggerite liikumine kandis rahulikku ilmet, kohutas see kohalikke suurmaavaldajaid. Lendlordid ning rikkad talupojad pöördusid valitsuse poole kaebekirjaga, paludes abinõude tarvituselevõtmist omavolitsejate laialiajamiseks. Kindral Fairfax sai riiginõukogult korralduse

107

Гоох, Левеллерское движение, Монтегю, история английской революции, М. 1919, lk.266

108

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная ..., т. I, lk.290

seadusevastaselt kogunenud isikute laialiajamise kohta. Valitsusele saadetud kirjades iseloomustati diggereid kui korratuid ja mässajaid, kes püüavad rikkuda vabariigi rahu. Liikumine hirmutas vabariigi ekspluataatorlikke klasse, nad nägid selles hädaohtu eraomandile.

Vaevalt said diggerid 10 päeva rahulikult tööd teha kui nende peade kohale tõusis äikese pilv - 19-aprillil jõudsid kohale Fairfax'i saadetud kaks ratsaväe eskadroni.¹⁰⁹ Diggerid pidasid kinni oma mittevastupanu osutamise põhimõttest. Alludes kuulekalt sõjaväe juhi käsule, läksid diggerid laiali.

Järgmisel päeval diggerite juhid Winstanley ja Everard saabusid Whitehall'i Fairfaxi juurde, et selgitada asja ja õigustada oma teguviisi.¹¹⁰ Fairfaxi juures nad käitusid rahulikult ning sõltumatult, näidates, et nad Fairfaxi omasuguseks peavad. Jutuajamise vältel ei suvatsenud nad mütse maha võtta. Küsimuse peale, miks nad mütse maha ei võta, vastasid nad: "Ta on samasugune jumalaloodu nagu meiegi."¹¹¹ Juhid esitasid diggerite eesmärgid, õigustades diggerite tegevust ning tõestades nende õigusi kogukonna maadele. "Diggerid piirduvad ainult kogukonna ja kõnnumaade üles-

109

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 200

110

Гоох, Левеллерское движение, lk. 267

111

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 290
vt. ka Холореншоу, Левеллеры..., lk. 27

harimisega , nad ei kavatse puutuda kellegi isiklikku omandit."¹¹² Vaatamata kõigele, valitsus ei andnud nõusolekut diggerite tegevuse jätkamiseks ning rikkaist maavaldajast koosnev vandekohtunike kolleegium määras neile erakordselt suure rahatrahvi, mida nad loomulikult ei olnud suutelised tasuma.¹¹³ Nende varandused määrati konfiskeerimisele. Kuid vaatamata sellele, diggerid ei loobunud oma tegevusest. Ei kohutanud neid ka see, et nende pooldajate arv ei ulatunud sajanigi, loodetud nelja tuhande asemel. Sellega oli diggerite edaspidine saatus enam-vähem määratud.

Kus vähegi ilmusid diggerite salgad, aeti nad laiali. Peale selle levitati nende kohta laimu jutte. Riiginõukogu koosolekute aktide XIII kõites säilus Winstanley ja Palmer'i kiri, kus nad avaldavad oma sõprade nimel protesti levitatavate laimujuttude vastu. "Meie ei ole vägivalla tarvita-
jad, oleme rahupooldajad, meie ei osuta vastupanu vaenlasele, vaid palume härdalt jumalat, et ta pehmendaks nende südamed. Meie püüdeks on vaenlase võitmine armastusega. Toetasime parlamenti lootuses, et ta peab kinni antud lubadustest - ootame vabaduse saamist, ootame maakasutamise õigust, mille oleme täie õigusega kätte võidelnud. Parlamendi lubadustes kõlas ju, et ta kaitseb kogu rahva huve. Aadlikel on õigus tarastatud maadele, meil on õigus pretendeerida

112

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная
..., Т. I, lk. 292

Холореншоу, Левеллеры..., lk. 27

113

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk. 118

kogukonna maadele. Kogu Inglismaa valitsusel lasub häbiplekk,¹¹⁴ kui maa jääb harimata, kui samal ajal paljud surevad nälga." 1649.a. 26.aprillil ilmus "Tõeliste levelleride manifest". Manifestile kirjutasid alla 15 inimest, nende seas ka Winstanley. Manifesti peaideeks on diggerite liikumise printsiipide ja eesmärkide avalik kuulutamine. Seal öeldakse, et jumal lõi maa selleks, et loomad, linnud, kalad ja inimesed saaks temast toitu."¹¹⁵ Inimesele anti peremehe õigused teiste elusolendite üle. Loomise põhimõtte seisnes selles, et kõigil oleksid võrdsed õigused nii seaduste kui ka maakasutamise seisukohalt. Kuid inimesed muutusid pikapeale ahneteks, egoistlikeks ja kaotasid õigluse ja mõistuse. Vähesed muutusid valitsejateks enamuse üle. Eraomandit nad nimetavad nee-duseks, kuna ta on saanud ebaausal teel, kas rõhumise, varastamise või koguni tapmise teel.¹¹⁶ "Meie meelsasti ohverdame oma elu üleüldise vabaduse kindlustamiseks ja seda ei tee me mitte relvadega, kuna me põlgame neid, vaid mõistuse- ja õigluseseaduse jõuga."¹¹⁷ Rahvas ootas, ootas paremaid elamistingimusi, vabadust jne., kuid neid ei paistnud ega paistnud tulemas. Pöörduti võimude poole, kes oli ju neile

114

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.126

115

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.54

vt. ka П.Воллин, Предшественники современного социализма, М-Л 1928, lk.17

116

Sealsamas, lk.66

117

Sealsamas, lk.64

seda kõike lubanud, nüüd aga suutis vaid orjastust pakkuda.¹¹⁸ Sama deklaratsiooni lõpus autor pöördub veelkordselt riiginõukogu ja sõjaväe poole, püüdes neid veenda diggerite süütus ettevõttes, kuna see ei kutsuvat esile mingit kära ega kokkupõrget. "Meil on soov saada leiba, mida me taotleme ühise tööga õigluse ja rahu vaimus."¹¹⁹

1649.a. aprillikuus ilmub veel teine Winstanley pamflett "Inglismaa vaese rõhutud rahva deklaratsioon," mis algab järgmise pühendusega: "Meie, allakirjutanud tegutseme kogu Inglismaa vaese rõhutud rahva nimel ja teatame teile, kes end nimetavad manori ja kogu maa lordideks, et õigluste kuningas, meie looja, valgustas nii suurel määral meie südameid, et me nägime, et maa pole mitte spetsiaalselt teie jaoks loodud ja meie teie orjadeks, vaid ta on loodud kõikidele."¹²⁰ Nad teatavad, et nende südamed on vabanenud alalisest hirmust, nad on saanud otsustusvõime ja sellepärast julgelt harivad kogukonna maid ("Nende" all kahtlemata mõeldakse diggereid). Diggerid võitlesid kaubanduse vastu, seoses sellega ka raha vastu. Peamine, mida deklaratsioonis nõutakse, on ühtlasi diggerite põhiidee - kogukonna maade kasutamise õigus. Seda käsitletakse ka kõikides pamflettides.

118

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.62

119

Sealsamas, lk.81

120

Sealsamas, lk.85

Nõutakse kogukonna metsade kasutamise õigusi. Diggerid vajavad ehitusteks metsamaterjali.

1648.a. lõppes Inglismaal kodusõdade periood. Parlament sai võimule. Kodanlus ja uusaadel olid saavutatuga rahul, kuid vabariigi elanikkonna teised kihid - väikekodanlikud elemendid ning linna ja maa plebeilised massid jätkasid võitlust, sest nende olukorra parandamiseks ei olnud midagi saavutatud. Rahutused independentliku vabariigi vastu jätkusid. 1649.a. maikuus hoogustus levellerite liikumine, ühtlasi laienes revolutsiooni kõige demokraatlikuma tiiva liikumine - diggerite liikumine. Independentliku vabariigi valitsus, olles ära hirmutatud uuest revolutsioonilisest lainest, pidi ette võtma mingeid samme. 19.mail 1649.a. kuulutati Inglismaal kodanlik vabariik.¹²¹ Faktiliselt vabariigi väljakuulutamise ei muutnud asjade käiku, vaid sellega anti ainult formaalne seaduspärane vorm sellele, mis tegelikult oli juba läbi viidud. Nii näiteks fikseeriti kuninga kutamine, võimu üleminek ühekojalisele parlamendile, lordidekoja likvideerimine jne. Kodanlik vabariik oli ainult kodanluse ja uusaadli huvide kaitsjaks. Tema olemasolu esimestest päevadest tuli ilmsiks tema klassiiseloos ja vaenukkus demokraatlike elementide vastu. Kuigi levelleride

121

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., lk. 318

ülestatõus sõjaväes oli maha surutud ja antud vastulõök diggerite liikumise esimestele väljaastumistele, siiski kodanlus ja uusaadel tundsid hirmu vabariigis toimuvate nahutus- te pärast. Ei olnud kerge revolutsiooniliselt meelestatud rahvamasse allutada uutele osalt ka vanadele ekspluateerimisvormidele.

1649.a. suvel diggerid jätkasid kogukonna maade ülesharimist Surrey krahvkonnas.¹²² Seekord valitsus oli küllalt ettevaatlik diggerite mahasurumisega, nad piirdusid diggerite tegevuse silmaspidamisega. Olemasolevad andmed näitavad, et 26.mail külastas diggereid kindral Fairfax, et tutvuda isiklikult liikumise jõu ja iseloomuga.¹²³ Jälgides nende tööd, ta veendus küll nende rahulikus iseloomus, kuid manitses siiski katkestama alustatud tööd. Winstanley püüdis omaltpoolt tõestada diggerite õigsust ning palus Fairfax'ilt abi ümberkaudsete maavaldajate kiusamiste vastu, kes sihilikult kahjustasid diggerite külve ning vigastasid nende loomi. Lendlordid ründasid halastamatult diggereid ning saatsid omalt poolt valitsusele kirju, kus palusid kogukonna maad kuulutada nende omandiks.

Diggerid eesotsas Winstanley'ga lootsid toetust saada

¹²² Косминский и Левицкий, Английская буржуазная
..., lk.323

¹²³ Гоох, Левеллерское движение, lk.268

Londoni elanikkonnalt ning äõduritelt.¹²⁴ 26.augustil ilmus pamflet pealkirjaga "Üleskutse Londoni linnale ja sõjaväele". Samal ajal ilmus ka levellrite üleskutse: "Üleskutse Londoni käsitöö- ning kaubandusalal töötajatele ja õpilastele". Kokkulangemine pole juhuslik. Mõlemad poliitilised voolud otsisid tuge revolutsioonilise võitluse koldelt - Londonist. Londoni rahvamassid olid aktiivseks jõuks demokraatlikus laagris võitluses independentlikus vabariigis kujuneva reaktsiooniga. 1649.a. kevad tõi kaasa täieliku lõhenemise demokraatlikus laagris; väikekodanlike demokraatide - levelleride - ja linna ning maa plebeiliste masside ideoloogide - diggerite vahel. Tekkinud lõhenemine oli suureks takistuseks võitluses antidemokraatlike jõududega. Winstanley üleskutse ei leidnud Londonis pooldajaid. Seal oli küll plebeilisi elemente, kuid nad olid hajutatud ning äärmiselt nõrgal arengutasemel.¹²⁵

Diggerite pamfletid olid laialt levinud. Riiginõukogus, ettevaatuse mõttes, käskis kõik pamflettide kirjutajad ning levitajad erilise järeelvalve alla võtta. Vastuks diggerite pamflettidele valitsus andis välja oma pamfletid, millede eesmärgiks oli valitsuse seisukoha kaitsmine.

124

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 324

125

Sealsamas, lk. 325

1649.a. juunis kirjutas Winstanley "Kirja kindral Fairfax'ile ja tema sõjanõukogule." Kuna eeslmistele kirjadele ei pööratud tähelepanu, otsustas Winstanley isiklikult kirja Fairfax'ile toimetada. Winstanley'le lubati kiiri hoolikalt läbi vaadata ning teha vastavad korraldused, kuid see kõik jäi vaid lubaduseks. Kirjas palutakse, et ei saadetakse diggerite vastu sõdureid. Sõdurid jultunult õienavad arveid diggeritega ja nende perekondadega, kuigi viimased pole seda ära teeninud. Vaatamata sellele, et kodusõdade ajal said samad sõdurid peavarju perekondadelt.¹²⁶ Tundub imelikuna, et relvastatud sõdurid ründavad rahupooldavaid diggereid. Veelkord rõhutatakse, et William Vallutaja röövis inglaste kaasasündinud õigused. Lihtrahvas pidas võitlust oma õiguste tagastamise eesmärgil. Reform, mida Inglismaa rahvas taotleb, ei seisne ainult normandlaste ikke hävitamises ja vanade seaduste taastamises, mis eksisteerisid enne William Vallutaja anastusi, vaid nad taotlesid reforme, mis oli enne inimese pattulangemist. See on kujukas näide Winstanley vaadetest. Ta võitleb korra vastu, kus on eraomand ja üldse ekspluateerimine.¹²⁷ Winstanley nägi, et toimunud revolutsioon ei likvideerinud eksplua-

126

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.110

127

Стальной, Утопия Уинсенли, lk.92

teerimist, ta vaid asendas ühe vormi teiseга. Järelikult on vaja võidelda mitte üksnes feodaalkorra, vaid ka talle järgneva korra, s.t. kapitalistliku korra vastu. Loomulikult Winstanley ei olnud teadlik meie ajakohaselt kapitalismi tulekus.

Diggerite liikumine ei piirdunud Surrey krahvkonnaga. 1650.a. ilmuva ajakirja veergudel avaldati kiri.¹²⁸ Antud kiri saadi Northamptoni krahvkonnas neljalt areteeritud mehelt. Kirjale olid alla kirjutanud Winstanley ja Coster. Diggerite ideoloogid hoiatavad elanikke kahtlaste inimeste eest, kes käivad ringi diggerite võltsitud kirjadega ning painavad elanikkonnalt raha. Õarem tegid seda diggerid, et saadud rahaga abistada teistes krahvkondades alanud diggerite liikumist. Kuid maantee hulgused ja diggerite vaenlased kasutasid seda kuritahtlikult. Kirjas oli ära märgitud kohad, mida areteeritud mehed juba külastasid. Need olid järgmised krahvkonnad: Northampton, Middlesex, Hereford, Bedford, Berkshire, Huntington ning Northamptoni. Wellingborough'is külvatud seeme hakkas idanema. 1650.a. algul grupp inimesi otsustasid järgneda Surrey krahvkonna diggerite eeskujule ning alustasid linnale kuuluva kõnnu-

128

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.128

maa ülesharimist.¹²⁹ 12.märtsil diggerid teatasid, et Wellingborough'is 1169 inimest elatuvad armuannist.¹³⁰

"Kohtukorralduse alusel linn peab meile muretsema tööd ning osutama hädavajlikku abi. Nimetatud korraldus on seni rahuldamata jäänud. Perekonnad surevad nälga, rikaste meeleolu see ei häiri. Almust meile ei anta ja varastamise eest karistatakse vastavalt kohtu seaduste nõuetele. Meie, ellujäänud eelistame enne surra mõõga läbi, kui nälja pärast. Meie üldine arvamus on see, et kogukonna maad peavad kuuluma meile."¹³¹ Diggerid toetusid Wellingborough'is ka rikkad talupojad, andes diggeritele oma osa kogukondlikust maast ning külvi jaoks viljaseemneid.¹³² Analoogsed sündmused toimusid ka Belingemshire krahvkonnas. See oli juba samm edasi diggerite liikumises. Need sündmused olid rõõmsaks teateks Winstanley'le ja tema sõpradele. Winstanley tervitas elavnenud liikumist ning kirjutas sel puhul "Üleskutse kõikidele inglastele; peab eristama orjust ja vabadust." Sellega kutsus autor kõiki, kes tunnevad end siseselt vabadena, kasutama kogukonna maid. "Vabakssaamine oleneb nüüd ainult teist endist. Teil tarvitseb olla vaid

129

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.129

130

Архангельский, Движение крестьянской бедноты...,

131

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.129

132

Архангельский, Движение крестьянской бедноты...,
lk.211

julgust ja otsustusvõimet."¹³³ Üleskutse lõpeb teistes krahvkondades diggerite tegevuse heaks kiiduga ja õnne-soovidega.

Diggerite liikumise elavnemine, kutsus esile tõsis- hirmu valitsuses, kes võttis tarvitusele kõik abinõud demok- raatlike liikumiste mahasurumiseks. 1650.a suruti maha täie- likult nii levelleride kui ka diggerite liikumine. Indepen- dentliku vabariigi võit oli täielik. Viimane diggerite lii- kumist käsitlev pamflet ilmus Winstanley sulest 1650.a. algul "Uueaasta kingitus parlamendile ja sõjaväele." See oli Winstanley viimane katse veenda parlamenti ning lorde diggerite tegevuse süütus ettevõttes. Autor annab üksikas- jaliku seletuse kuningavõimu kohta. Teeb etteheiteid par- lamendile, kes jättis rahva unustusse, rahva, kes võitles ennastsalgavalt kuningavõimu vastu, kindlustades võitu parlamendile.¹³⁴ Parlament piirdus Inglismaa kuulutamise- ga vabaks vabariigiks. Rahvas ootas aktide elluviimist.

Pamfletis on soovitus parlamendile, et viimane juurutas ^{vangla} välja seadused, kuna nendest on tingitud kehtiv ebaõiglus.¹³⁵

"Inglismaa - see on vangla. Juristid-vanglaülemad ning vae- ne lihtrahvas - vahialused. Autor pöördub ka Surrey krahv-

133

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.130

134

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.137

135

Sealsamas, lk.146

konna lordide poole, et nad ei saadaks Fairfax'ile palvekirju - saata sõdureid diggerite mahasurumiseks. "Laske neil elada! Nad ei tee teile kurja, ei puutu teie omandit. Armastage neid kuni leiatega, et olete muutunud nende sõpradeks. Mis te teeksite, kui teil puuduks töödarmastavad inimesed, kes eluaeg on töötanud vaid teie heaks."¹³⁶ Selles pamfletis on Winstanley'l eredalt välja toodud vägivallale mittevastupanu osutamise idee. Ja ainult selles, kus ta ütleb, et lordide saadetud sõdurid hävitasid nende elamud, kuid nad olid kannatlikud ega osutanud vastupanu vägivallale. Tegelikult see idee läbib kõiki Winstanley pamflette.

Demokraatlik liikumine Inglismaal esimese võiduka kodanliku revolutsiooni perioodil ei haaranud laialdasi masse, kuid nende rikkalikud ideed väärivad uurimist ning tundmist.¹³⁷ Pole kahtlust, et diggerite liikumine oli demokraatlikum kui seda ^elivelleride liikumine. Levellerid võitlesid küll independentliku vabariigi vastu, kuid nad kaitsesid ainult väikekodanluse huve. Levellerid ei olnud järjekindlad võitluses rahvamasside huvide eest. Nende suurimaks veaks on see, et kaitsesid eraomandit, nad astusid otsustavalt välja diggerite vastu. Levelleride pamfletis "Inglismaa rahva peamised seaduslikud vabadused", samuti levelle-

136

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk. 155

137

Волгин, Предшественники современного социализма, lk. 6

ride "Manifestis", Lilburne tõmbab terava joone enda ja temale omistatava rahva seisundi võrdsustamise idäe vahele.¹³⁸ Ta loeb diggerite põhimõtteid eraomandi suhtes ekslikeks. Sellega tegi Lilburne suure vea, isoleerides levellereid Inglismaa kehvik-talupoegkonnast ning linna plebeiliseist kihist. See nõrgestas demokraatlike jõudude võitlust vabariigi konservatiivse tiiva vastu, kes pidasid revolutsiooni lõpetatuks.

Kuigi diggerite väljaastumised osutusid täielikult lõõgiosaliseks, nende "...võrdsustamisideed, mis on sotsialismi seisukohalt reaktsioonilised ja utoopilised, on kodanliku demokratismi seisukohalt revolutsioonilised",¹³⁹ ütles Lenin VSDTP V kongressil. Diggerite kommunism oli rahulik kommunism.¹⁴⁰ Valitsuselt nad nõuavad ainult mittevaheselegamist. Tundub naljakana, et revolutsiooni terava klassivõitluse perioodil, diggerid räägivad maailma vallutamisest armastuse ja mõistusega. Asjaolu on seletatav liikumisest osavõtva ühiskondliku grupi nõrkusega ning ajalise küsimusega, nimelt liikumine arenes revolutsiooni taandumisperioodil. Võib oletada, et diggerid oleksid läinud

138

Косминский и Левицкий, Английская буржуазная ..., т. I, lk. 322

139

V. Lenin, t. XII, lk. 426

140

Волгин, Предшественники современного социализма, lk. 82

teist teed, kui nende väljaastumised oleksid langenud kodu-
sõdade ajajärku.

Kahtlemata Winstanley mõttes on palju ratsionalist-
likku, kuid ühiskonna jagunemist klassideks ta ei seleta
veel Prantsuse XVIII saj. ratsionalismi vaimus.¹⁴¹ Wins-
tanley seletab klassideks jagunemist kahel teel. Üks tema
teooriatest väidab, et maade tarastamise ja kuningavõimu
põhjustajaks on normandlaste vallutused, mis tõid endaga
kaasa rahva jagunemist orjadeks ning valitsejateks. Teine
teooria on piibli legendi kordamine, kus öeldakse, et eba-
võrdsus maal on põhjustanud inimese pattulangemine, tema
väljaajamine paradiisist. Mõlemad teooriad olid XVII saj.
Inglismaal laialt levinud.

Winstanley teosed on kirjutatud hiilgavas proosas,
mida tunneb XVII saj. kirjandus.¹⁴² Ajaloo seisukohalt on
neil suur tähtsus, kuna nad peegeldavad XVII saj. 40-50-
ndate aastate Inglismaa külaelu. Winstanley teooria on põi-
mitud ajaloolise ja usulise argumentatsiooniga.

Diggerite lüüasaamine ei heidutanud Winstanley't täie-
likult.¹⁴³ Ta ei kaotanud lootust, et valitsevat korda on
võimalik muuta veenmise teel. Selle mõjul ta hakkab kirjutama

141

Стальной, Утопия Уинстенли, lk.91

142

С.И.Архангельский, Новое издание сочинения
Г.Уинстенли, Вопросы истории, М 1942, lk.132

143

Гоох, Левеллеры движение, lk.270

oma suurimat ja täiuslikumat teost "Vabaduse seadus", mil-
les annab üksikasjaliku kirjelduse uuest ühiskondlikust
korrast.

III p e a t ü k k

WINSTANLEY UTOOPILINE SOTSIALISM

Diggerite liikumise lüüasaamine avaldas Winstanley'le sügavat mõju. Kuid Winstanley ei kaotanud lootust. Ta jätkas võitlust inimkonna elu parandamise eest. Juba samal aastal, s.t. 1651.a. novembrikuus alustas ta tööd oma suurima ja täiuslikuma teose kallal, mille pealkirjaks sai "Vabaduse seadus". See on ühtlasi viimane Winstanley töö, mis on seotud diggerite liikumisega.

Winstanley töö "Vabaduse seadus" valmis 1652.a. Teos ei äratanud Winstanley kaasaegsete tähelepanu ning varsti ta unustati pikemaks ajaks. Kuigi Winstanley teose mõju-sfäär oli palju kitsam võrreldes More ja Campanella teoste levikuga, töö sisu lubab siiski teost kõrvutada More "Utopiaga" ning Campanella "Päikeseriigiga".¹⁴⁴

Oma töös "Vabaduse seadus" annab Winstanley esmakordselt uue ühiskonna ülesehitamise plaani. Winstanley kuulub esimeste eesrindlike mõtlejate hulka, kes oskasid ette

kujutada klassideta ühiskonda. Samas peab ka ära märkima autori vea, kes kirjeldades uut ühiskonda, tõstab esile vabariigi majanduselu, jättes tahaplaanile poliitika.¹⁴⁵

Winstanley on tüüpiline utopist. Paratamatult tekib küsimus, miks pärast diggerite liikumise mahasurumist saab Winstanley' st utopist-sotsialist? Küsimusele saab vastust anda, kui vaadata mida utoopiline sotsialism endast üldse kujutab. Utoopiline sotsialism rajab ühiskonna ülesehitamise plaanid lahus reaalsete elutingimustega ja klassivõitlusega. Ta tekkis feodalismi lagunemise perioodil, ajal, mil puudus proletariaat kui klass, seoses sellega puudus ka proletariaadi klassivõitlus. Sotsialismi jutlustamine omas sel ajal utoopilist iseloomu. Utoopilised sotsialistid vaatasid ühiskonna arengut idealistlikult, nad ei mõistnud proletariaadi kui edasiviiva jõu ajaloolist osa. Sellepärast nad eitasid poliitilist, eriti revolutsioonilist tegevust ning pöördusid ühiskonna ümberkujundamise projektidega kõikide klasside, eelkõige valitsevate klasside poole. Ka Winstanley elas feodalismi lagunemise perioodil, mil toimus revolutsioon feodalismi täieliku likvideerimise eesmärgil. Ta ei näinud reaalsel ajaloolisel jõudu, kes oleks suuteline olnud viima ellu tema poolt väljatöötatud programmi.

145

Хилл, Английская революция, 1947, lk.132

See on arusaadav, kuna tol ajal hakkas alles tekkima Inglismaal eelproletariaat, aga proletariaat kui klass - puudus. Winstanley nägi, et rahvas kannatab raskete rõhumiste, maksude koorma all. Tema püüdeks oli parandada rahva elu, kuid milliste vahenditega? Selle ette jäi Winstanley peatuma, leidmata õiget vahendust. Demokraatlikud liikumised Inglismaal levelleride ja diggerite näol olid maha surutud. Edaspidist võitlust Winstanley ei näinud. Ta otsustas veenda Inglismaa valitsevaid klasse rahva raskes olukorras ning lootis, et valitsevad klassid saavad aru, et tema kirjeldatud uue vabariigi ühiskondlik kord, mis rajaneb maa ühisele kasutamisele, on vaba ühe inimese ekspluateerimisest teise poolt, toob Inglismaa rahvale tõelise vabaduse. Selle eesmärgiga pöördub Winstanley kord inimõistuse, kord võimude või koguni mõjukate inimeste poole, et veenda neid uue vabariigi ühiskondliku korra paremustes võrreldes kaasaegse Inglismaa ühiskondliku korraga. Winstanley pühendas teose Cromwellile, inglastele ja nende kaudu kogu maailmale.

"Vabaduse seadus" erineb varem kirjeldatud pamflettidest ka oma vormi poolest. Teos koosneb pikemast eessõnast ning kuuest peatükist. Kolm esimest peatükki on võrreldes teistega märgatavalt lühemad. Nendes annab autor kirjelduse valitsemise kuninglikust ning vabariiklikust olemusest ning seletuse "tõelise vabaduse" kohta. Järgmised pikemad peatükid käsitlevad uue vabariigi tootlikke suhteid, tootlikke

jõude, riigiseadusi ja kodanike õigusi.

Pikemas eessõnas, nagu ütleb selle pealkiri: "Tema ekstsellentsile Olivier Cromwellile, Inglismaa vabariikliku sõjaväe kindralile", pöördub autor Inglismaa kõikvõimsa diktaatori - Cromwelli - poole. Cromwelli on saanud suure au osaliseks, ta valiti rahvajuhiks, kuid oma lubadusi pole ta senini täitnud, võimu olemus on endine.¹⁴⁶ Antud teoses puudutab Winstanley normandlaste sissetungimist. Seda on ta teinud ka oma teistes pamflettides. Siin ta ütleb, et normandlaste sissetung alistas meie isad, röövis meilt õiguse kasutada maad ning neid endid muutis oma teenijateks. Normandlaste sissetungi probleemi käsitlemine on iseloomulik eriti levelleridele (vt. peatükk II). Winstanley teeb etteheiteid Cromwellile, sest võit kuninga üle saavutati vaid tänu lihtsate inimeste vahetule osavõtule, kuid maa ja vabaduse eest võitlejad on endiselt rõhutatud seisundis.¹⁴⁷ Võidutulemused osutusid kasulikuks vaid Cromwellile, kuigi peaksid olema kõigile võrdselt kasulikud. Kuna võim on Cromwelli käes, siis Winstanley ütleb: "Teil (s.t. Cromwellil) on võimalus valida üks kahest teest: kas anda rahvale maa või loobuda võimust." Winstanley hoiatab Crom -

146

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.181

147

Sealsamas, lk.182

welli: rahvas kartis kuningat, kuid see ei takistanud rahvast teda söimamast või ähvardamast ja kuna rahva vihakarikas sai ääreni täis, siis ta castus kuninga vastu välja.¹⁴⁸ Sama ootab ka Cromwelli, kui ta ei muuda oma poliitikat. Rahvas on tõele lähedal, et Cromwelli võim ei erine kuninga võimust, ei too mingeid muudatusi rahva ellu. Rahvas, kes ikka veel vaevleb kuninga võimu all, ei lakka ootamast lubatud vabadusi, kõigepealt maad. Kuna Winstanley oma varajasematel eluaastatel oli lähedalt seotud piibli-lugudega (vt. peatükk II), siis ka antud teoses on paljud sündmused seotud piiblifaktidega. Nii näiteks: Winstanley võrdleb Cromwelli võimu kõrvitsaga.¹⁴⁹ Muld, milles kõrvits kasvab, on Inglismaa lihtrahvas. Taime juured on rahva süda. Mullas pesitsev uss - rahva rahulolematus, mille põhjustas lubaduste mittetäitmine. Uss vigastab kõrvitsa juuri. Et kõrvits saaks rahulikult kasvada, Cromwelli peab hoolitsema ussi hävitamise eest, veel parem, kui ta loob tingimused, millistes ussi ei saa üldse tekkida. Rahulolematuse on tekitanud rida põhjusi, neist peamine aga seisneb lubaduste mittetäitmises.¹⁵⁰ Rahvas ei nurisenud sõja ajal, mil neil tuli suuri makse maksta, võtta osa sõjast, sest selle

148

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.183

149

Sealsamas, lk.184

150

Sealsamas, lk.186

eest lubati neile võidu puhul maa ning vabadus. Nüüd, kus sõda on lõppenud, lubaduste täitmist ei järgne. Ei vähene ka usu mõju rahvale. Selle abil püütakse rahvast tõest eemale juhtida. Paljud vaimulikud, kes on vabariigi õelamad vaenlased ja monarhia pooldajad, jätkavad oma tegevust. Ka kümnis rõhub endiselt. Kohtunike tegevus ei ole millegagi piiratud, kohtumõistmine toimub nende äranägemise järele. Seadused on rahvale arusaamatud, nad on säilitanud vana sisu, muutus vaid seaduste pealkiri: endiste "kuninglike" seaduste asemele ilmusid uued "vabriiklikud".

Winstanley töötas välja plaani, mille alusel saaks jalule seada õiglase korra. Esialgu Winstanley ei kavatsenud seda trükkida, kuid sees leegitsev tuli sundis teda seda sammu astuma.¹⁵¹ Ta ei olnud kindel, et kõik tema ettepanekud on õiged, sellepärast ta soovitas, et Cromwelli teostaks mesilase eeskujul, kes imbib lillest ainult mee välja, kõik muu jätab järele. Winstanley arvab, et Inglismaal on maad küllaldaselt, elamisvõimalusi saaks praegusest kümme kord suuremale elanikkonnale. Kuid Inglismaal valitseb olukord, kus suurem osa lihtrahvast on sunnitud oma vendade käest teede ääres almust paluma. Winstanley pöördub Cromwelli poole: "Kui te arvate, et ei ole õiglane neilt, s.t.

151

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.197
Vt. ka Бернштейн, Социализм и демократия,
lk.141

varakalt klassilt, ära võtta varandus, millest nad elatuvad, siis te eksite. Kuigi kaotatakse kümnis ja lordide võim, nad ei satu viletsasse olukorda, sest neile jääb kõikidega võrdne õigus kasutada kogukonna maid ning tuua saadusi."¹⁵²

Eessõna lõpuosas autor annab lühikese ülevaate uuest vabariigist. Autor on kindlalt veendunud, et tema pikem, üksikasjalikult käsitletud probleemidega teos, lõpuks leiab vastukaja Cromwelli juures ning viimane teeb kõik olukorra parandamiseks. See oli kahtlemata Winstanley naiivne mõte. Ühtki ühiskondlikku korda ei asendata teiseiga klassivõitlusega, kus võitjaks on kahtlemata antud aja ühiskonna eesrindlikum klass. Winstanley ei saanudki näha reaalselt jõudu ja võitluse vahendeid, sest tol ajal puudus veel töölisklass ja tema eesrindlikum väesalk - partei.

1649.a. kuulutati Inglismaal vabariik, rahvamassid, eelkõige kehvikud ootasid lubatud vabadusi ning maa kasutamise õigusi. Kuid neid ei järgnenud. Winstanley käsitleb oma töös sama küsimust, seades üles küsimuse: milles seisneb tõeline vabadus? - Ja annab vastuse: "Tõelise vabariikliku vabaduse olemus seisneb maa kasutamise õiguses."¹⁵³

Tõeline vabadus eksisteerib seal, kus inimene saab toitu ja kõike hädavajalikku elu alalhoidmiseks. Parem olla kehata,

152

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.198

153

Sealsamas, lk.210

kui toiduta, mida keha vajab. See ei ole tõeline vabadus, kui üks vendadest haarab kogu maa enda kätte, jättes teise ilma. Sellisel juhul on tegemist ühe orjastamisega teise poolt.

Normandlaste sissetung Inglismaale muutis maakasutamise vormi.¹⁵⁴ Endised maaomanikud - inglased - jäid maast ilma, nende maad läksid normandlaste sõprade kätte. Inglise aga muudeti nende teenijateks. Kõik järgmised kuningad, kaasa arvatud ka Charles I, olid selle maakasutamise vormi pooldajad. Nüüd, kus normandlaste järelkäijad on kukutatud, maa peaks endiselt kuuluma lihtrahvale. Alles siis saab rääkida tõelisest vabadusest. Võitlesid kõik, võimalik, et praegune kannataja vend ohverdas veel enamgi, kuid tema jäi võidu puhul kroonimata. Autor toob kujuka näite Iisraeli vabariigist, kus puudusid orjad ning kerjused.¹⁵⁵ Seletada võib seda sellega, et Iisraeli sõjaväe juhid pidasid kinni rahvale antud lubadustest. Sõja võidu puhul rahvas sai maad ning vabadused. Iisraeli riigis pole inimesi, kes paluksid teede ääres almust. Samas Winstanley pöördub kõikide lugejate poole, et rahvas võrdleks nimetatud riike ja teeks järelduse, millises riigis valitseb õiglane kord.

154

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.214

155

Sealsamas, lk.219

Kuna revolutsiooni käigus kukutati Inglismaal kuninga-
võim ja asendati vabariikliku võimuga, siis Winstanley pidas
tarvilikuks ka selle probleemi käsitlemist. Ta nimelt toob
esile mõlema võimu iseloomulikke jooni ning märgib ära, et
senini on olnud nii kuninga kui ka vabariiklik võim Inglis-
maal rahvamassidele surveavaldamise vahendiks. Kuninglik
valitsus valitseb maad ostmise- ja müügi pettekunsti vahendiga.¹⁵⁶
Autor võrdleb kuninga võimu maantee röövlisõuduga. Kuna see
valitsus kasutas vägivalda maa äravõtmisel oma nooremalt ven-
nalt, ta muutis ühe venna lordiks, teise tema teenijaks.¹⁵⁷
Kuninglik seadusandlus on inimeste südames pesitsev au-
ahnus. Röövlisõudule sarnanev võim tekitab kavala poliitika tu-
lemusena, mis tõrjub rahvad vabaduse teelt orjuse teele.¹⁵⁸
Märkamatult sunnib ta rahvast ostma ja müüma maad, see aga
tekitab ebavõrdsuse ning põhjustab vihavaenu üksikute inimes-
te ja rahvamasside vahel, kuna maa läheb üksikute rahamees-
te kätte. Siis inimene, kelles peitub ahnus kuninga võimu
järele, ütleb meelitavalt, kuid tagamõttega: "Ma lepitan
teid ning sean jalule korra, valige mind oma juhiks." Tema
tõeliseks eesmärgiks on maa ostu ja müügi kindlustamine
riiklike seadustega. Kuid nüüd rahvas on veendunud faktis,
et kuningavõimu olemus seisneb rahva armetus eksploateerimises.¹⁵⁹

156

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.228

157

Sealsamas, lk.229

158

Sealsamas, lk.231

159

Sealsamas, lk.233

Vabariikliku valitsuse aluseks on valitsemine ilma maa ostu-müügita, kõigile on kindlustatud võrdne õigus maale.¹⁶⁰ Sellepärast võib ta kõigi eelduste kohaselt osutada rahuloojaks ning iidse vabaduse taastajaks. Kuna Inglismaal on kuulutatud vabariik, siis, Winstanley arva- tes, on ülejäänud vaid kõrvaldada kõik kuninglikud seadu- sed ning tavad, mis kitsendavad rahva vabadusi maa suhtes.¹⁶¹

Nagu juba eespool mainitud "vabaduse seaduse" kolm viimast peatükki käsitlevad Winstanley kujutava vabariigi ülesehitamise plaani. Winstanley ideaalse vabariigi aluseks on maa ja tema saakide võrdõiguslik kasutamine. Tootmine uues ühiskonnas sarnaneb tolleaegse Inglismaa tootmisega. Ta kannab väiketootmise iseloomu, mis on tihedalt seotud perekonnaga.¹⁶² See on ka arusaadav, kuna Winstanley ajal suured manufaktuurid ei saavutanud veel leviku maksimumi. Winstanley ei eralda teravate piirjoontega käsitööd põllu- tööst, mis on iseloomulik More'le. Maaharimisega tegelevad eranditult kõik. Iga perekond on kohustatud põllule saatma kõik töövõimelised perekonnaliikmed.¹⁶³ Tööle mitteilmumise puhul karistatakse vastava seadusega, muidugi kui põhjuseks oli laiskus. Haigus ja muud vabandatavad põhjused vabastavad

160

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.235

161

Sealsamas, lk.236

162

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.147

163

Vt. ka Сталинский, Утопия Уинстенли, lk.93

163

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.345

tööleilmumisest. Iga majapidamine on varustatud vajalike tootmisriistadega. Peale selle suurema töökaite arvuga perekonnas on hoiul suuremad põllutööriistad (vankrid, sahad jne.), väiksemate juures - väiksemad (labidada, kirkad jne.). Perekond vastutab tööriistade säilumise eest. Lohaka ning ükskõikse suhtumise pärast tööriistasse, perekonnapea saab hoiatuse, nähtuse kordumise puhul - karistuse. Töösaaduste kasutamine on ühiskondliku puht kommunistliku iseloomuga.¹⁶⁴ Nii põllumajanduslikud kui ka käsitöö saadused toimetatakse ühiskondlikesse ladudesse.¹⁶⁵ Ladusid on kahte liiki: ühed laod, kuhu tuuakse ühistööga toodetud saake, teistesse eratöö tooteid. Viimastesse kuuluvad peamiselt käsitöö tooted. Igale perekonnale on antud õigus oma maja juures pidada väike eramajapidamine. See õigus on sarnane meie sotsialistliku ühiskonna kolhoosniku õigusele.

Winstanley suhtub eitavalt kaubandusse, nagu see on ~~omane~~ rõhutatud ideoloogidele. Samuti ka utopistidele on iseloomulik eitav suhtumine kaubandusse. Peale selle, nagu nägime II peatükis, Winstanley tegeles nooruses kaubandusega, puutus kokku kaupmeeste alatute võtetega rahva petmisel. Ta vihkas kaubandust kui oma suurimat vaenlast. Kahtlemata oli see määravaks stiimuliks, miks Winstanley oma

164

Бернштейн, Социализм и демократия, ... lk. 147

165

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk. 346

ideaalses vabariigis eitab kaubandust. Ta nimetab kaubanduse vallutajate seaduseks.¹⁶⁶ Eriti kuritahtlik on kauplemine maaga. See põhjustab sõdu, paneb aluse ekspluateerimisele. Uues vabariigis puudub kaubandus, puudub ka sellega kaasaskäiv nähtus - raha. Väliskaubanduse osas teeb Winstanley erandi, see eksisteerib riigimonopoli näol. Kaupu transporteeritakse ainult riigilaevadel. Kulda ja hõbedat ei kasutata rahamüntimiseks, vaid ehteasjade valmistamiseks ning kaunistusmaterjalina.

Winstanley uues vabariigis perekonna aluseks on täielik abieluvabadus.¹⁶⁷ Ta on ühiskonna põhiliseks lüliks. Vastavalt sellele on ka perekonna isa vabariigi poliitiline amet. Temal lasuvad suured kohustused. Isa peab hoolitsema laste eest kuni nende täisealiseks saamiseni.¹⁶⁸ Peab neile õpetama lugemist, sisendama neile armastust töö vastu ning kätte õpetama vähemalt ühe ala käsitöö valdkonnast. Noorsoo kasvatusprobleemiga tegelevad ka järelvaatajad. Juuhul kui isa on haige või vana ega ole suuteline ise oma lapsi õpetama, siis järelvaataja kohustuseks on lapsed oma hoolde alla võtta, õpetada neile praktiliselt maaharimist ning käsitööd. Järelvaataja peamine kohustus on tööprotsessi

166

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.199

167

Sealsamas, lk.356

Vt. ka СТАЛЬНЫЙ, Утопия Уинсенли, lk.93

168

Sealsamas, lk.258

jälgimine, kuna riigis ei tohi olla inimesi, kes elaksid teiste arvel.¹⁶⁹ Järelvaataja jälgib, kas kõik suhtuvad töösse kohusetruult ning ühtlasi kontrollib, kas saakide jagamist teostatakse õiglaselt. Ükski perekond ei tohi võtta ühiskondlikust laost rohkem kui tal tarbimiseks on vajalik. Seadustest mittekinnipidamise korral süüdlane karistatakse vastavalt süü suurusele. Eriliek järelvaatajaid jälgivad süüaluste tööd.¹⁷⁰ Seaduserikkujad peavad eriti kohusetruult suhtuma töösse, sel juhul ta saab vabaduse tagasi, vastasel korral mitte. Järelvaataja on ka rahulooja lähemaks abiliseks.¹⁷¹ Järelvaataja püüab kõigepealt tülitsejaid lepitada, aga selle eesmärgi ebaõnnestumise puhul saadab nad rahulooja juurde. See on järelvaataja lisakohustus, kuna tema peamine kohustus on jälgimine, et töökäik toimuks normaalsetes tingimustes. Rahulooja on vastutav isik vabariigis rahuäilumise eest. Linnas võib olla 3-6 rahuloojat, olenevalt linna suurusest.¹⁷² Nad peavad lahendada inimeste vahelisi tülisid, kui ta ei ole suuteline seda antud juhul tegema, siis suunatakse süüalused kohtupalatisse. Vabariigi rahu kaitsmise küsimusega on seotud, ja veelgi laiemas mõttes, ka sõjavägi.¹⁷³ Rahuajal sõdurid

169

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.261

170

Sealsamas, lk.273

171

Sealsamas, lk.261

172

Sealsamas, lk.259

173

Sealsamas, lk.306

abistavad rahuloojat tema töös. Sõjavägi on vajalik julgeoleku kindlustamiseks. Winstanley uus vabariik on rahuarmastav riik. Sõjapuhkemise küsimus võib tekkida ainult seoses teiste riikide pealetungidega. Inglismaale, eesmärgiga likvideerida ühine maaomand ning vabadused.

Kogu vabariik on kaetud postiülemate võrguga.¹⁷⁴ Informaatorid liiguvad ühest kohast teise ning korjavad andmeid hiljutitoimunud sündmuste kohta (õnnetusjuhud, leiutised, loodusnähtuste avastused jms.) ning toimetavad nad pealinna. Pealinnas on kaks postiülemat, kes süstematiseerivad saadud andmed ning väljastavad raamatute näol. Raamatud toimetatakse informaatorite kätte, kes nende abil kuulutavad kogukonna liikmetele vabariigi tähtsamaid sündmusi.

Vabariigi kõrgeimaks võimuorganiks on parlament. Ta on õigluse kõrgeim palat.¹⁷⁵ Parlamendi ees seisab raske ülesanne: kuna kuninglikud seadused rõhusid rahvast, siis parlament peab leidma lühema väljapääsu, mis viib rahva õnnelikule elule. Sõja puhul parlament organiseerib maakaitsmise. Parlament on aparaat, mis juhib kogu ühiskondlikku tööd nii rahu kui sõja ajal.

Winstanley vabariigi administratiivne jaotus on tolleaegse Inglismaa administratiivse jaotuse koopia.¹⁷⁶ See on

174

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk. 303

175

Sealsamas, lk. 279

176

Стальный, Утопия Уинстенли, lk. 93

talle täiesti iseloomulik, kuna ta kavatses ehitada oma uut ühiskonda samale pinnale ja samast materjalist, kus elas ise. Uue vabariigi ühiskondlikku korda Winstanley ei kujutanud valitsuseta, kuid see valitsus erineb täielikult Winstanley'le kaasaegse Inglismaa valitsemise vormist. Winstanley ei ole tsentraliseeritud valitsuse vastu. Ta on ainult selliste valitsemivormide vastu, mis rõhuvad rahvast. Tema arvates valitsus on otstarbekas kui võrd see võitleb rahva üldise heaolu eest. Winstanley vabariigi valitsust iseloomustab kolm peamist külge: seadused, sobivad ametiisikud ning ausameelne seaduste täitmine.¹⁷⁷ Seadused peavad olema lühikesed ja selged. Seadus on reegel, mis nõuab täpset täitmist. Kuna iga aastaajale vastab oma spetsiifiline töö, siis peavad olema ka vastavad seadused, mis kaitsevad seda tööloiku. Seadus nõuab, et ametiisik ei tohi olla võimuahne, ta ei tohi oma tahet seada kõrgemale vabaduse reeglitest. Seadusi tuleb täita ausameelselt, see kindlustab täielikku korda valitsemises. Seadused tulenevad kahest juurest:¹⁷⁸ Seaduste esimeseks juureks on püüd hoolitseda nii enda kui teiste heaolu eest. See toob kaasa õiglasi ning rahupooldavaid seadusi. Teise juure tuumaks on egoistlik hoolitsemine ainult enda hüvangu eest. Sellest tulevad kõik ebavõrdsed, ühesõnaga kuninglikud seadused.

177

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.226

178

Sealsamas, lk.243

Vabariigi seadused nõuavad, et kõiki ametiisikuid peab iga aasta uuesti valima.¹⁷⁹ Winstanley soovitab ametijohthadele valida inimesi tasakaaluka iseloomuga ning peamiselt neid isikuid, kes on mingil viisil saanud kannata-da kuningavõimu poolt, sest need mõistvat paremini inimes-te kannatusi. Valida tuleb arukaid, mehiseid, kes ei karda võidelda tõe eest. Valimisõigus on kõigil meessoost isiku-tel, kes on saanud 20 aastaseks. Valitud aga saavad olla al-les 40 aastaselt. Ükski ametiisik ei tohi püsida ühel kohal üle aasta. Winstanley võrdleb ametiisikuid loodusnähtusega: seõsev vesi läheb raisku, samal ajal voolav vesi on alati värske ja toob kõigile kasu.¹⁸⁰ Analoogne nähtus toimub ka inimestega. Inimene, kes kaua on püsinud vastutusrikkal ko-hal, muutub upsakaks ning auahneks. Igal aastal vahetatavad ametikohad nõuavad inimeselt kohusetruud suhtumist töösse, kuna nende asemele tulevad isikud arvustavad eelmiste tööd. Üldises valimisõiguses Winstanley teeb mõningaid kitsendusi. Aktiivsest valimisõigusest jäävad ilma joodikud, arad, va-letajad.¹⁸¹ Passiivsest valimisõigusest jäävad ilma kuninga-võimu pooldajad. Valimisõigusest jäävad ilma ka riigisea-duste rikkumise eest karistatud kodanikud.

Winstanley ideaalses vabariigis on teatud inimeste

179

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.248

180

Sealsamas, lk.249

181

Sealsamas, lk.252

kategooria, kes mingil määral meenutavad More "Utoopias" orje.¹⁸² Siia kategooriasse kuuluvad inimesed, kes kohtuotsuse alusel mõisteti vabariiklike seaduste rikkumiste eest üheks aastaks sunnitööle. Eraldusmäärina nad kannavad valgeid riideid. Hoolsa tööga lunastavad välja oma süü ning neile tagastatakse vabadus. Suuremat katistust saavad isikud, kes julgevad maad nimetada omaks. Nende otsaesisele põletatakse sõna "oma".

Suure tähtsuse omistab Winstanley laste kasvatusprobleemile. Ta püstitab nõude, et sellega tegeleksid kõik kodanikud. Inimese elu jaotab Winstanley nelja etappi: lapsepõlv, noorus, meheiga ja vanadus.¹⁸³ Lapsepõlv ja noorusaastad küündivad 40 eluaastani. Sel perioodil laps õpib alguses vanemate juures kodus, hiljem koolis. Koolis ta tutvub riigiseadustega, õpib võõrkeeli. Winstanley suhtub vaenulikult skolastilisse õpetusse. Tema projekteeritud vabariigis õpetamine on seotud praktiliste kogemuste edasiandmisele. Koolis õpitud võõrkeeled on tarvilikud hiljem suhtlemises teiste riikidega.¹⁸⁴ Põllul omandatud praktilised teadmised aitavad tulevastel ametiisikutel paremini lahendada majanduslikke küsimusi. Vabariigis on viis teaduse

182

Стальной, Утопия Уинстенли, lk.93

183

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk.314

184

Sealsamas, lk.315

ja kunsti allikat.¹⁸⁵ Inimest, kes tegeleb kas ühes või kõigis viies harus, peetakse inimsoo väerikaks järglaseks. Kuid seda, kes ainult hoopleb, et on lugenud, kuid ei rakenda saadud teadmisi praktiliselt - see on kasutu ajaraiskaja. Teaduse ja kunsti allikad on järgmised: põllumajandus koos aiandusega, selles valdkonnas tuleb uurida põllumaa õiget harimisviisi, et tõsta tema tootlikkust.¹⁸⁶ Teise allikasse kuuluvad mineraalide uurimised. Edasi järgneb loomakasvatuse uurimine parima loomatõu saamiseks. Kuna vabariik vajab kõrgekvaliteedilist ehitusmaterjali, siis metsamajandusele püstitatakse suured nõudmised.¹⁸⁷ Metsamajandus moodustabki teaduse neljanda haru. Siin on vajalik uurida ka loodustingimusi, et teadlikult istutada mets parematesse kasvutingimustesse. Viimane teaduse haru on veelgi lähemalt seotud loodusnähtustega, siin uuritakse taevanähtusi.

Paralleelselt poistega õpivad koolis ka tütarlapsed. Nende praktilised õpetused on erinevad.¹⁸⁸ Samal ajal kui poisid tegelevad põllul, metsas või töökodades, tütarlapsed tegelevad käsitööga.

185

Уинстенли, Избранные памфлеты, lk. 317

186

Sealsamas, lk. 318

187

Sealsamas, lk. 319

188

Sealsamas, lk. 321

Need on tähtsamad probleemid, mida Winstanley käsitleb oma suurimas ja meisterlikult parimas teoses "Vabaduse seadus". Esmakordselt oli sotsialistlike mõtete ajaloos idee kommunistlikust ühiskonnast kirjutatud mitte jutustuse kujul, vaid üksikasjalise analüüsina, seadusparagrahvide kuju.¹⁸⁹ Ei ole õige arvata, et Winstanley'l tekkis uue ühiskonna loomise mõte mingist loogilisest arutlusest. Elav teadlikkus oma teravate vastuoludega viis Winstanley mõttele, et klassideks jagunemise juured peituvad ühiskonna jagunemises vaesteks ja rikasteks. Kõigi hädade põhjuseks on eraõmand. Winstanley ei kaotanud lootust, et tema raamat saab rohkearvulise poolehoidu osaliseks. Ta oli kindle, et inimesed veenduvad vabariigi õiglates ja paremas korras, "... nad tulevad kokku ja vabatahtlikult annavad ära maa ning vabanduse, ennast aga kuulutavad kogukonna liikmeiks."¹⁹⁰

Kuigi Winstanley ei omandanud oma aja kõiki teadmisi, oli ta siiski oma aja kõrgusel ja kahtlemata nägi kaugemale oma kaasaegsetest.¹⁹¹ Winstanley vead on seletatavad temale kaasaegse ühiskonna majandus- ja poliitiliselu puudustega. Imestamisväärne on asjaolu, kuivõrd sügavalt mõistis Winstanley kaasaegse epohhi ühiskondlikke suhteid ja

189

Стальной, Утопия Уинсенли, lk.97

190

Холореншоу, Левеллеры и ..., lk.26

191

Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.154-

vilttsuse põhjusi, mille vastu ta võitles.

Winstanley edaspidise elu kohta puuduvad andmed. Oletades tema viimase teose järgi, mis ilmus 1658.a., saanud löögi osaliseks, lähenes ta kvakeritele¹⁹². Tema viimane teos kannab pealkirja: "Pühakute paradiis ja isa õpetus on ainukesed hinge hävitajad."¹⁹³

192 kvaker - see on usuline vool, mis tekkis 1651.-52.aastail independentide vasemast tiivast. Selle vooluga ühines ka Lilburney.

193 Бернштейн, Социализм и демократия..., lk.155

L õ p p s õ n a

17.saj. Inglise kodanliku revolutsiooni liikumapanevaks jõuks oli talupoegkond ning linna pleebis, hegemooni osa etendasid tol ajal veel revolutsiooniline kodanlus ning tema liitlane uusaadel. Lenin ütleb: "... just linna "pleebis" /tänapäeva proletariaadi/ liit demokraatliku talurahvaga andis XVII saj. Inglise revolutsioonile ning XVIII saj. Prantsuse revolutsioonile hoo ja jõu."¹⁹⁴ Inglise independentid olid revolutsiooni algperioodil veel küllalt revolutsioonilised, et olla rahvamasside juhiks feodalismivastases võitluses. Kuid teise kodusõja lõppedes kuninga hukumisega muutus ka jõudude paigutus. Independentide jõud suunatakse oma endise liitlase - talupoegkonna vastu, kes nõudsid demokraatlikke reforme, ekspluateerimise täielikku likvideerimist. Independentid etendasid progressiivset osa Inglismaa üldises majandusliku ja poliitilise elu arengus, kuna peale revolutsiooni Inglismaal arenes tee kapitalismi takistusteta arenemisele. Kaotati maavalduse juriidilised

¹⁹⁴ V.I.Lenin, Teosed XVII k., Tallinn 1953, lk.371.

vormid. Suurmaavaldjad vabanesid feodaalsetest kohustus-
test kuningale. Endised piiskoppide maad läksid nüüd uutele
omanikele - kapitalistidele. Nagu teises peatükis nägime,
oli see ühekülgne agraarreformi teostamine, sest talupoja
feodaalsed kohustused säilüsid ja kõige valusamaks küsimuseks
talupoegadele jäi maaomandi küsimus - talupoegade suhtes
jäi see lahendamata, kehvik-talupoeg jäi endiselt maata.
Seega Inglise kodanlik revolutsioon asendas feodaalse eksp-
luateerimisvormi uue ekspluateerimisvormiga - kapitalistli-
kuga. Valitsevad klassid püüdsid ekspluateerimise suurenda-
miseks ära kasutada kapitalistlikus ühiskonnas feodaalseid
kohustusi. Nii näiteks säilus kirikumaks - kümnis, kuigi
kirikuvaldused likvideeriti. Millega seletada, et revolutsi-
ooni liikumapanevaks jõuks oli talupoegkond, kuid revolut-
siooni võiduvilja kasutasid independendid? Demokraatlikud
elemendid Inglise revolutsioonis olid äärmiselt nõrgad.
Antud asjaolu seletub järgneva¹⁹⁵: 1. Inglismaal puudus
siis veel proletariaat kui klass. See iseloomustab kõiki
varajasemaid kodanlikke revolutsioone. 2. Revolutsiooniline
jõud - talupoegkond oli nõrgenenud pikaajalise maade taras-
tamise käigus ning diferentseerumine purustas talupoegade
ühised klassihuvid. 3. Puudusid organiseeritavad sidemed

195

КОСМИНСКИЙ и ЛЕВИЦКИЙ, Английская буржуазная
..., т. I, lk. 10

küla ja linna plebeilise elemendi vahel. Revolutsiooni käigus ei moodustunud, ^{parteid} kes oleks kaitsnud talupoegade huve. Radikaalne väikekodanlik levelleride partei ei esitanud nõudmisi täies ulatuses. Levelleride demokraatia grupeerimine, olles iseloomult väikekodanlik, pidas kinni eraomandi puutumatuses põhimõttest. See aga eemaldas levelleridest linna ja maa kehvistu. 1649.a. kerkib päevakorda uus demokraatlik liikumine - diggerid, kes olid just linna ja maa kehvistu huvide väljendajaks. Nad propageerisid primitiivset võrdsustavat kommunismi ja püüdsid seda rakendada praktikas. Idee maa võrdsest jagamisest töötajate vahel oli utoopiline. Vaatamata diggerite liikumise rahulikule iseloomule ja liikumisest osavõtjate kitsale ringile - oli diggerite liikumine Inglise revolutsiooni üks tähtsamaid sündmusi. Diggerite liikumine valgustas rida probleeme tolle aja poliitilise mõtte ajaloos. Diggerite ideoloogia väljatöötajaks oli Winstanley. Ta nägi rahva kannatusi, tundis neile kaasa, püüdis diggerite liikumise näol lahendada agraarreformi. Hiljem, kui diggerite liikumine suruti maha, Winstanley töötab välja uue ühiskondliku korra plaani, kus maakasutamine toimub võrdsetel alustel. Sellist ühiskonda ta mõtles rajada rahulikul teel. Kuigi Winstanley tegi ränga vea, lootes ühest formatsioonist minna teise rahulikul teel, ei näinud vaenulikkude klasside võitlust, on ta peajagu kõrgemal teistest oma kaasaegsetest. Ta nägi talupoegade häda ja teadis, milles see peitub, ta jõudis välja utoopilise sotsialismile.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Маркс, К., Буржуазия и контрреволюция, К.Маркс и Ф.Энгельс, Избранные произведения, т. I, Москва 1948.
2. Маркс, К., Рецензия на книгу Ф.Гизо "Почему удалась английская революция?", К.Маркс и Ф.Энгельс, Об Англии, Москва 1952.
3. Энгельс, Ф., Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии, К.Маркс и Ф.Энгельс, Избранные произведения, т. II, Москва 1948.
4. Энгельс, Ф., Развитие социализма от утопии к науке, К.Маркс и Ф.Энгельс, Избранные произведения, Москва 1948.
5. Lenin, V. I., Niinimetatud turgude-küsimuste kohta, Teosed I k., Tallinn 1948.
6. Lenin, V. I., Valimiskampaania põhimõttelised küsimused, Teosed XVII k., Tallinn 1953
7. Lenin, V. I., VSDTP V kongress, Teosed XII k., Tallinn 1953
1. Архангельский, С.И., Аграрное законодательство великой английской революции 1643-1648, Москва-Петроград 1935 /= Английская буржуазная.../
2. Архангельский, С.И., Английское крестьянство и его участие в революции 40-50 гг. XVIII века, Ученые записки горьковского государственного университета, Горький, 1947
/= Английское крестьянство и его.../
3. Архангельский, С.И., Движение крестьянской бедноты в графстве Норсемптон в первой половине XVIII века, Из истории социально-политических идей, Москва 1955 /= Движение крестьянской бедноты.../

4. Архангельский, С.И., Движение крестьян-общинников в восточной Англии в 40-50 годах, Известия Академии Наук СССР, т.У № 4, Москва 1948 /= Движение крестьян-общинников.../
5. Архангельский, С.И., Новое издание сочинения Г. Уинстенли, Вопросы истории № 7, Москва 1946
6. Архангельский, С.И., Экономика Англии и экономические проблемы английской буржуазной революции XVII века, Ученые записки горьковского государственного университета, выпуск XVIII, Горький 1950 /= Экономика Англии и .../
7. Барг, М.А., Кромвель и его время, Москва 1950
8. Бернштейн, Э., Социализм и демократия в великой Английской революции, Москва-Петроград 1924 /= Социализм и демократия.../
9. Волгин, П., Предшественники современного социализма, Москва-Ленинград 1928
10. Гоох, Левеллерское движение, Монтегю, История английской революции, Москва 1919
11. Дмитриевский, Н.П., Законодательство английской революции 1640-1660, Москва-Ленинград 1946 /= Законодательство английской.../
12. Косминский, Е.А. и Левицкий, Я.А., Английская буржуазная революция XVII века, т.1, Москва 1954 /= Английская буржуазная.../
13. Лавровский, В.М., К вопросу о дифференциации английского крестьянства в 30-80-х гг. XVII века, средние века VIII, Москва 1956
14. Мортон, А.Л., Английская утопия, Москва 1956
15. Свентоховский, А., История утопии, Москва 1910
16. Стальный, В., Утопия Джерарда Уинстенли, исторический журнал книга 3-4, Москва 1942 /= Утопия Уинстенли/
17. Уинстенли, Д., Избранные памфлеты, Москва-Ленинград 1950

18. Хилл, К., Английская революция, Москва 1947

19. Холореншоу, Г., Левеллеры и английская революция,
Москва 1947

s i s u k o r d

lk.

S i s s e j u h a t u s 2

I p e a t ü k k

INGLISE TALUPOEGKOND KODANLIKU REVOLUTSIIONI

AJAL 19

II p e a t ü k k

DIGGERITE LIIKUMINE 43

III p e a t ü k k

WINSTANLEY UTOOPILINE SOTSIALISM 70

L õ p p s õ n a 90

KASUTATUD KIRJANDUS 93